

Zelfredzaamheid bevorderen in Enschede

**Handreiking aan de gemeente Enschede voor het
bevorderen van zelfredzaamheid van allochtone
oudere vrouwen van de eerste generatie**

**Marjolijn Distelbrink
Marjan de Gruijter
Trees Pels**

2007

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Probleemstelling: aandacht voor oudere allochtone vrouwen	8
1.3 Doel- en vraagstelling	9
1.4 Methode van onderzoek	10
1.5 Leeswijzer	11
2 Allochtone oudere vrouwen van de eerste generatie in beeld	13
2.1 Landelijke trends met betrekking tot allochtone ouderen	13
2.2 Allochtone eerste generatie oudere vrouwen in Enschede	19
2.3 Conclusie: ondersteuning nu en in de toekomst	21
3 Zelfredzaamheid in beeld	23
3.1 Zelfredzaamheid in landelijk beleid	23
3.2 Zelfredzaamheid in onderzoek	27
3.3 Zelfredzaamheid in Enschede	29
3.4 Conclusie: zelfredzaamheid gekoppeld aan participatie	31
4 Zelfredzaamheid in projecten	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Inventarisatie van de projecten	33
4.3 Typering van de projecten: de staalkaart	36
5 De keuze van de gemeente Enschede	41
5.1 Keuze uit de staalkaart	41
5.2 Themis in de gemeente Enschede	42
5.3 Conclusie: hoe nu verder?	48
6 Literatuur	51
Bijlage 1 Voorbeeldprojecten bij de staalkaart	55
Bijlage 2 Uitgebreide beschrijving van het project Themis	67

Samenvatting

In opdracht van het Nicis Institute heeft het Verwey-Jonker Instituut een onderzoek uitgevoerd naar het bevorderen van de zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere (45+) allochtone vrouwen. Meer in het bijzonder ging het er om drie gemeenten, waaronder Enschede, bij te staan bij het vinden van hiertoe geschikte en in de lokale context passende methodieken.

Het onderzoek bestond uit drie delen: (1) een literatuurstudie en globale analyse van bestaande methodieken, (2) een selectie - samen met de betreffende gemeente - van binnen de lokale context bruikbare methodieken, gevolgd door een interactieve bijeenkomst met vertegenwoordigers van deze methodieken en van lokale partijen en (3) de ontwikkeling van een voor andere gemeenten bruikbare handreiking voor het vinden van geschikte methodieken.

Landelijk maken niet-westerse allochtone ouderen zo'n 5 procent uit van de bevolking van 45 jaar en ouder, maar de komende tien jaren zal hun aandeel nog aanzienlijk toenemen, waarbij de eerste generatie verreweg domineert. Turkse en Marokkaanse oudere vrouwen vormen de meest kwetsbare groep vanwege hun gemiddeld lage taalvaardigheid, opleidingsniveau en inkomenspositie. Extra kwetsbaar is de categorie van vrouwen die uit de kinderen zijn en alleen wonen. Enschede onderscheidt zich van het landelijke beeld door een sterke concentratie van Turkse vrouwen, van wie een deel Suryoye of Aramees is. Het aantal Marokkaanse oudere vrouwen is relatief klein, maar hun kwetsbare positie vraagt extra aandacht. Daarnaast kent de gemeente een grote groep vrouwen van 'overige herkomst', waaronder veel met een asielverleden.

Zowel landelijk als in de gemeente vormt de maatschappelijke participatie van allochtone vrouwen een belangrijk beleidsthema. Het belang van zelfredzaamheid wordt vooral onderkend omdat het geldt als voorwaarde voor deelname aan het maatschappelijk verkeer. Uit een korte verkenning van de invulling van het begrip komt naast sociale zelfredzaamheid ook persoonlijke zelfredzaamheid als aandachtspunt naar voren: het je als oudere kunnen redden, voor jezelf kunnen zorgen. Daarbij zijn ook de hulpbronnen die ouderen tot hun beschikking hebben van belang, en de mate waarin ze die weten te benutten. Een beperkte taalbeheersing en de bij veel allochtonen nog bestaande afstand tot reguliere instellingen zijn daarbij struikelblokken. Maar daarnaast vormen ook zelfvertrouwen en eigen keuzen durven maken belangrijke voorwaarden voor zelfredzaamheid. Met name binnen de context van de WMO, waarin in toenemende mate pro-activiteit van burgers wordt verwacht, is extra aandacht hiervoor van wezenlijk belang. Voor het ondersteunen van de zoektocht naar geschikte methodieken om de zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere migrantenvrouwen te vergroten is door de onderzoekers een staalkaart ontwikkeld. Deze verschaft inzicht in voorhanden *typen* projecten. Doelen blijken sterk uiteen te lopen: het bevorderen of versterken van autonomie (kennisoverdracht), communicatie (vaardigheid in het Nederlands), netwerken, competenties/empowerment, en/of aanpassing

van structuren en diversiteitsbeleid. Daarnaast is aandacht besteed aan selectiecriteria als overdraagbaarheid van methodieken, hun mogelijkheden om flexibel aan te sluiten bij groeps- en individuele verschillen en hun evidence base (bewezen effectief op grond van intern dan wel extern evaluatieonderzoek). Het laatste criterium bleek in de praktijk moeilijk te handhaven vanwege het grote gebrek aan effectonderzoek. Om deze reden zijn ook 'veelbelovende' activiteiten meegenomen bij de selectie, te weten activiteiten die voldoen aan criteria als duidelijkheid over doel en doelgroep, methodiek en onderbouwing.

Voor de gemeente Enschede bleek het project 'Themis' het beste aan te sluiten bij de lokale context en behoeften. Themis richt zich op de versterking van competenties die oudere allochtone vrouwen nodig hebben om in enige mate (sociaal) zelfredzaam te worden, en besteedt tegelijk aandacht aan taal. Aansprekende elementen van de Themis-aanpak zijn verder de bottom up benadering, aandacht voor continuïteit na afronding van het project en de mogelijkheid het project in te bedden binnen lokale netwerken.

Het onderzoek maakt duidelijk dat een goed verloop van het vervolg van het keuzeprocess, en van verankering van het beleid gericht op (zelfredzaamheid van) oudere allochtone vrouwen, afhangt van enkele belangrijke kwesties. Dit geldt voor de gemeente Enschede, maar ook voor de andere twee gemeenten in de pilot. Ten eerste is duidelijkheid nodig over de beleidscontext, bijvoorbeeld of inburgering/integratie centraal staat of de WMO. Ten tweede staat of valt succes met een duidelijk probleemeigenaarschap vanuit de gemeente. Er moet immers gewerkt worden aan het actief aanspreken en verbinden van de betrokken partijen. Naast welzijn gaat het bij oudere allochtone vrouwen zeker ook om de zorgsector. Een belangrijke voorwaarde voor een goede samenwerking ten bate van deze categorie is ontkokering. Ten derde, en hiermee samenhangend, moet de ad hoc projectmatige aanpak vervangen worden door een duidelijke structuur, een 'doorgaande lijn' van zelfredzaamheids- en participatieprojecten (vgl. De Gruijter et al., 2007). Een dergelijke structuur moet garanderen dat vrouwen, waar mogelijk en gewenst, kunnen doorstromen van laagdrempelige projecten naar projecten die een bredere maatschappelijke participatie beogen. Ten slotte is prioritering noodzakelijk van doelgroepen binnen de brede categorie 'oudere allochtone vrouwen', waartoe nader inzicht in de lokale samenstelling van deze categorie voorwaardelijk is.

Voor gemeenten die zelf aan de slag willen met het vinden van geschikte projecten voor het vergroten van de zelfredzaamheid van oudere, eerste generatie allochtone vrouwen, is een handreiking ontwikkeld, eveneens verkrijgbaar bij het Nicis Institute (www.nicis.nl).

Inleiding

1.1 Inleiding

Veel wat grotere gemeenten in Nederland hebben te maken met groepen vrouwen van niet-westerse allochtone herkomst die weinig participeren in maatschappelijke verbanden buiten het eigen gezin. In diverse gemeenten is een scala aan projecten ontwikkeld en uitgevoerd die als doel hebben de participatie van deze vrouwen te vergroten, onder meer in het kader van afgesloten overeenkomsten met de voormalige commissie PaVEM. De aard en doelstelling van de gemeentelijke projecten varieert daarbij, afhankelijk van de mate van zelfredzaamheid van de deelnemers.

De categorie vrouwen die het verst af staat van actieve maatschappelijke participatie op allerlei terreinen, wordt gevormd door wat oudere niet-westerse allochtone vrouwen van de eerste generatie. Zij hebben de opvoeding van de kinderen afgerond en een deel van hen is verweduwd. Velen kwamen naar Nederland in de periode waarin nauwelijks taal- of andere lessen werden aangeboden. Voor deze vrouwen kunnen lokale projecten nét dat opstapje zijn om zich in elk geval te kunnen redden in het openbare leven. Voor veel gemeenten is echter de vraag hoe daarbij te werk te gaan. Er hebben allerlei projecten en methodieken het licht gezien in den lande, maar veelal gaat het om recente ontwikkelingen en is nog weinig aandacht besteed aan systematische beschrijving en evaluatie. Mede hierom is het niet gemakkelijk bruikbare informatie te vinden, laat staan dat deze aansluit bij de lokale wensen en context.

In opdracht van het Nicis Institute heeft het Verwey-Jonker Instituut daarom een onderzoek uitgevoerd met als doel gemeenten bij te staan bij het vinden van geschikte methodieken voor het stimuleren van zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere allochtone vrouwen. De gemeenten Enschede, Almelo en Hengelo, medeaanvragers van het onderzoek, fungeerden daarbij als 'pilotsteden'. De zoektocht naar goede projecten, bruikbaar in de lokale context, is in nauwe interactie met deze gemeenten ondernomen. In dit rapport wordt verslag gedaan van de bevindingen voor de gemeente Enschede. De eindrapporten voor de gemeenten Hengelo en Almelo zijn verkrijgbaar bij het Nicis Institute. Voor gemeenten die zelf aan de slag willen met het vinden van geschikte projecten voor het vergroten van de zelfredzaamheid van oudere, eerste generatie allochtone vrouwen, is een handreiking ontwikkeld, eveneens verkrijgbaar bij het Nicis Institute (www.nicis.nl).

In dit hoofdstuk schetsen we kort de achtergrond van de vraagstelling van het onderzoek (1.2). Vervolgens worden de doel- en vraagstelling (1.3) en de onderzoeksopzet toegelicht (1.4). Paragraaf 1.5 bevat een leeswijzer.

1.2 Probleemstelling: aandacht voor oudere allochtone vrouwen

Sinds eind 2002 vormen allochtone vrouwen een belangrijk aandachtspunt in het landelijke emancipatie- en integratiebeleid (TK 2003/2004, 29 203 nr. 3 en TK2004/2005, 29 203, nr. 16). Veel beleidsinspanningen zijn gericht op jonge vrouwen, maar een in belang groeiende doelgroep voor het beleid vormen oudere allochtone vrouwen. Velen van hen nemen niet of nauwelijks deel aan het maatschappelijke leven als gevolg van een vaak lage opleiding, beperkte kennis over de Nederlandse maatschappij en geringe taalbeheersing. Het gaat hierbij om vrouwen van de zogenoemde 'oude' eerste generatie, vaak al jaren in Nederland, die hun kinderen hier hebben opgevoed en voor een belangrijk deel nooit actief zijn geweest op de arbeidsmarkt (Schellingerhout, 2004a; zie ook Pels & De Gruijter, 2006). Voor deze vrouwen is arbeidsdeelname en/of economische zelfstandigheid een onrealistisch einddoel, maar wel wordt door beleidsmakers gewenst dat deze vrouwen meer dan voorheen participeren in ruimere maatschappelijke verbanden, buiten het eigen gezin, en dat zij een zekere mate van zelfredzaamheid ontwikkelen (SZW Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010, 2005). Hiervan worden niet alleen positieve effecten verwacht op vrouwen zelf (voorkomen van isolement) maar ook een effect op anderen in hun omgeving. 'Een vrouw die echt deelneemt aan de samenleving telt voor drie. Ze integreert zelf, heeft een positieve uitstraling op de kinderen en ze kan weer een voorbeeld en aanspreekpunt zijn voor andere vrouwen' (TK 2005/2006, 30 304, nr. 2).

Niet alleen nieuwe eisen in het emancipatie- en integratiebeleid en de nieuwe wet inburgering vragen om aandacht voor de categorie oudere allochtone vrouwen. Een andere belangrijke reden is dat het aantal en aandeel oudere allochtonen toeneemt (zie verder hoofdstuk 2). Met het vertrek uit huis van de kinderen is het voor wat oudere allochtone vrouwen - met hun beperkte kennis van de Nederlandse samenleving - moeilijk om zich zelfstandig te handhaven. Dit geldt zeker als zij zijn verweduwd, hetgeen bijvoorbeeld bij Marokkaanse vrouwen vaak voorkomt doordat zij gemiddeld veel jonger zijn dan hun mannen (De Valk et al., 2001). Bovendien wordt het gebrek aan zelfredzaamheid ook binnen de kringen van de vrouwen zelf als een last ervaren (zie b.v. Pels & De Gruijter, 2006). Tot slot: nu burgers steeds meer zelfstandig in hun zorgbehoeften moeten voorzien, met de komst van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, wordt zelfredzaamheid meer en meer van belang (zie bijvoorbeeld Oudenampsen et al., 2006). Dit gaat zeker op voor de beoogde categorie vrouwen, die naar verhouding een minder goede gezondheid heeft (Schellingerhout, 2004b) en voor wie de reguliere gezondheidszorg - evenals voor mannen - vaak weinig toegankelijk is (Distelbrink & Geense, 2003).

De gemeenten Enschede, Hengelo en Almelo, die via het NICIS Institute de vraag indienden naar onderzoek gericht op bruikbare projecten, willen de zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere migrantenvrouwen graag vergroten. Het gaat om vrouwen voor wie een kleine stap al veel betekent. De gemeenten hoopten via het onderzoek projecten te vinden die vrouwen ondersteunen bij het vinden van wegen om zelfstandiger te kunnen functioneren in het openbare leven. Ze signaleren dat er een veelvoud aan projecten bestaat die gericht zijn op

allochtone vrouwen, maar dat handvatten ontbreken om de opgebouwde kennis in deze projecten beter te benutten. Vooral bestond daarom de wens dat praktische, bruikbare informatie beschikbaar zou komen over werkwijzen, bereik en kosten/ baten van bestaande projecten.

1.3 Doel- en vraagstelling

Het Nicis Institute heeft het Verwey Jonker Instituut gevraagd een onderzoek te ontwerpen waarbij in interactie met de gemeenten Enschede, Hengelo en Almelo kennis zou worden gegenereerd over projecten gericht op het vergroten van zelfredzaamheid van de doelgroep laagopgeleide oudere allochtone vrouwen. Deze kennis moest goed toepasbaar zijn voor de stedelijke praktijk in de betrokken steden én daarbuiten, nu en in de nabije toekomst. Meer specifiek moest uit het uit te voeren onderzoek informatie beschikbaar komen over de effectiviteit van bestaande programma's en methodieken, met aandacht voor kosten en baten.

Het onderzoek kende derhalve twee doelstellingen. Allereerst: inzicht krijgen in voor de drie aanvragende gemeenten goed bruikbare programma's en methoden voor het stimuleren van zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere allochtone vrouwen. Het gaat om programma's gericht op vrouwen die weinig tot niet deelnemen aan het maatschappelijke leven. Ten tweede: een ook voor andere gemeenten en in de toekomst bruikbaar instrument te ontwikkelen waarmee gemeenten zelf aan de slag kunnen met het ontwerpen van een aanpak voor de voornoemde doelgroep.

Voor het realiseren van de doelstellingen van het voorgestelde onderzoek dienden de volgende *onderzoeksvragen* te worden beantwoord:

Achtergronden

1. Hoe is de leefsituatie van oudere niet-westerse allochtone laagopgeleide vrouwen in Nederland te kenschetsen, welke verschillen in problematiek zijn er tussen steden en welke ontwikkelingen zijn te verwachten in de nabije toekomst?
2. Op welke manieren wordt de zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere allochtone vrouwen gestimuleerd in bestaande projecten? Welke middelen en welke doelen worden in bestaande projecten ingezet en wat zijn slaag- en faalfactoren?

Bruikbare projecten voor de drie gemeenten

3. Welke doelen streven de drie aanvragende gemeenten na bij het bevorderen van zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere allochtone vrouwen in hun gemeente en welke middelen denkt men in te zetten?
4. Welke projecten sluiten bij deze doelen aan, met de focus op projecten die voldoen aan minimale kwaliteits- en effectiviteitscriteria?
5. Wat valt er over deze selectie van projecten te leren van ervaringsdeskundigen ten aanzien van de kwaliteit, bruikbaarheid en (kosten)effectiviteit ervan?

Instrumentontwikkeling

6. Hoe kunnen gemeenten een goede keuze maken uit bestaande projecten en optimaal profiteren van opgebouwde kennis, nu en in de komende vijf tot tien jaar?

1.4 Methode van onderzoek

Het uitgevoerde onderzoek bestond uit drie delen: (1) een literatuurstudie en globale analyse van bestaande projecten, (2) de selectie van bruikbare projecten voor gemeenten, gevolgd door drietal interactieve bijeenkomsten met betrokkenen uit de gemeenten en vertegenwoordigers van voor hen relevante projecten en (3) de ontwikkeling van een handreiking, bruikbaar voor andere gemeenten.

1. *Literatuurstudie en globale analyse van bestaande projecten*

Allereerst is een *literatuurstudie* verricht en zijn *cijfermatige analyses* uitgevoerd op bevolkingsgegevens om inzicht te krijgen in de positie van allochtone oudere vrouwen nu en in de nabije toekomst, zowel landelijk als in de drie betrokken gemeenten. Prognoses van het CBS zijn benut om uitspraken te doen over in de komende jaren te verwachten ontwikkelingen. Aan de hand van de literatuurstudie is *onderzoeksvraag 1* beantwoord.

Om inzicht te krijgen in het type projecten dat bestaat voor de doelgroep laagopgeleide oudere migrantenvrouwen is een studie uitgevoerd naar het begrip 'zelfredzaamheid' in beleid, literatuur en in de praktijk. Hiervoor zijn beleidsstukken en onderzoeken bestudeerd en is een globale analyse gemaakt van bestaande projecten gericht op zelfredzaamheid, waarbij doelen (wat beogen de projecten) en middelen (hoe gebeurt dit) geïnventariseerd zijn. Voor de inventarisatie van de projecten is gebruik gemaakt van beschikbare informatie in bestaande databanken (zoals die van het Kennisnet Integratiebeleid Etnische Minderheden (KIEM) en van gegevens aangeleverd door de gemeenten zelf. Op grond van deze inventarisatie is een *staalkaart* ontwikkeld: een typologie van projecten gericht op zelfredzaamheid, gecategoriseerd naar doel en middel (*onderzoeksvraag 2*). Doel hiervan was niet zo zeer het bieden van een compleet overzicht van alle projecten, maar het verschaffen van inzicht in bestaande *typen* projecten en de relatie tussen beoogde doelen en daartoe in te zetten geschikte middelen.

2. *Bruikbare projecten voor de drie gemeenten*

In het tweede deel van het onderzoek stond interactie met de drie aanvragende gemeenten centraal. Om optimaal bruikbare informatie te verkrijgen over lokaal toepasbare projecten die aansluiten bij wensen en behoeften van de aanvragers is besloten af te wijken van een klassieke 'best practices' studie. Dergelijke studies kunnen snel verouderen en de resulterende kennis is vaak niet zomaar toepasbaar in elke lokale context. Ook bestaat bij dergelijke studies het risico dat zwakke kanten van een goede praktijk worden mee gekopieerd in een nieuwe context.

Via analyse van beleidsstukken van de drie gemeenten en gesprekken met beleidsverantwoordelijken is allereerst nader aangescherpt welke doelen de gemeente nastreeft en welke middelen men denkt in te zetten in projecten. Vervolgens is aan de hand van de ontwikkelde staalkaart in gesprek met de gemeenten een selectie gemaakt van het type project dat het beste aansluit bij de behoeften van de gemeenten (*onderzoeksvraag 3*).

Op grond van de aldus ingewonnen informatie is een selectie gemaakt van concrete projecten die het beste passen bij de specifieke gemeentelijke (beleids)context en doelen. Met de selectie volgens deze criteria is *onderzoeksvraag 4* beantwoord.

Om *onderzoeksvraag 5* te beantwoorden is in drie expertbijeenkomsten (één per gemeente) met vertegenwoordigers van de geselecteerde projecten enerzijds en gemeenten anderzijds op interactieve wijze gezocht naar de meest effectieve wijze waarop de zelfredzaamheid van allochtone vrouwen in Enschede, Hengelo en Almelo kon worden ondersteund. Het belangrijkste doel van de bijeenkomsten was door interactie, praktijkinformatie en het genereren van nieuwe ideeën te komen tot oplossingen die goed aansluiten bij de lokale context. Het leren van ervaringen (positief en negatief) binnen projecten die aansluiten bij door de gemeente zelf geformuleerde prioriteiten stond daarbij centraal. Tijdens de bijeenkomst zijn de gekozen projecten doorgelicht op sterke en zwakke kanten ten aanzien van kwaliteit, bruikbaarheid en (kosten)effectiviteit. De gemeentelijke context vormde daarbij een belangrijke achtergrond. De kwaliteit, bruikbaarheid en (kosten)effectiviteit van projecten worden namelijk in belangrijke mate beïnvloed door de lokaal aanwezige hulpbronnen, sociale en fysieke infrastructuur en doelgroep.

3. *Instrumentontwikkeling*

Een belangrijk achterliggend doel van het onderzoek was de ontwikkeling van een instrument dat ook andere gemeenten kunnen toepassen bij de keuze van voor hen relevante projecten gericht op zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere allochtone vrouwen (*onderzoeksvraag 6*). Dit instrument, een handreiking voor gemeenten, is te verkrijgen via het Nicis Institute (www.nicis.nl).

1.5 Leeswijzer

Dit rapport geeft de resultaten weer van het onderzoek voor de gemeente Enschede. In het volgende hoofdstuk wordt de positie van oudere eerste generatie allochtone vrouwen beschreven, landelijk en in de gemeente Enschede. Hoofdstuk 3 gaat in op de wijze waarop zelfredzaamheid in landelijke literatuur en in beleid is geconceptualiseerd. In hoofdstuk 4 staat de invulling van zelfredzaamheid in projecten in het land centraal. In hoofdstuk 5 doen we verslag van de keuze die de gemeente Enschede maakte uit de staalkaart, tegen de achtergrond van het beleid, en van de expertbijeenkomst, waarin een gekozen project tegen het licht is gehouden van de gemeentelijke context

Allochtone oudere vrouwen van de eerste generatie in beeld

Voor gemeenten die aan de slag willen met de doelgroep oudere (laagopgeleide) allochtone vrouwen van niet-westerse herkomst, is het van belang allereerst een beeld te krijgen van de grootte en aard van de doelgroep waarmee ze te maken hebben. Dit hoofdstuk start met een overzicht van landelijke cijfers en gegevens over de leefsituatie en sociale positie van allochtone ouderen, met bijzondere aandacht voor allochtone oudere vrouwen (2.1). Vervolgens wordt een cijfermatig beeld geschetst van de potentiële omvang en kenmerken van de doelgroep oudere allochtone vrouwen die de gemeente Enschede wil bereiken met programma's gericht op het vergroten van zelfredzaamheid. In veel onderzoek onder allochtone groeperingen wordt voor de afbakening van de doelgroep 'ouderen' een leeftijdsondergrens van 55 jaar aangehouden (bijv. Distelbrink & Geense, 2003; Schellingerhout, 2004c). In overleg met de gemeenten is in dit onderzoek de leeftijdsgrens lager gelegd, op 45 jaar. Enschede wil ook minder zelfredzame vrouwen van 45-55 jaar bereiken met projecten.

2.1 Landelijke trends met betrekking tot allochtone ouderen

Sinds 2002 kent het Nederlandse emancipatie- en integratiebeleid veel inspanningen gericht op allochtone vrouwen van niet-westerse herkomst. Vaak gaat het om beleid gericht op jongere allochtone vrouwen, vrouwen met opgroeiende kinderen. Van deze categorie wordt van belang geacht dat zij voldoende vaardigheden ontwikkelen om volop maatschappelijk te kunnen participeren, als opvoeder en als het even kan ook als vrijwilliger of op de arbeidsmarkt. Een categorie die in het beleid minder aandacht krijgt, maar in belang toeneemt, vormt die van oudere allochtone vrouwen met opgegroeide kinderen. Voor deze vrouwen is participatie op de arbeidsmarkt of in vrijwilligerswerk vaak een brug te ver, maar is een zekere mate van zelfredzaamheid van belang.

Categorie oudere allochtone vrouwen groeit

Er zijn verschillende redenen waarom juist de categorie oudere allochtone vrouwen de komende jaren alle aandacht verdient van lokale beleidsmakers. Eén daarvan is de groei van deze groep. Allochtone groepen zijn naar verhouding nog jong, en vormen daarom op dit moment een minder groot aandeel van de ouderen dan van de gehele bevolking. Landelijk maakten niet-westerse allochtone ouderen begin 2006 5 procent uit van de bevolking van 45 jaar en ouder. Het gemiddelde aandeel niet-westerse allochtonen onder de gehele Nederlandse bevolking is 10,5%. In de komende jaren zullen allochtone ouderen van niet-westerse herkomst echter een groter deel aan uitmaken van zowel de eigen

etnische groep als van de oudere bevolking in Nederland (Schellingerhout, 2004d).

Tabel 2.1 Groei aantal niet-westerse vrouwen 45 jaar en ouder, Nederland, 1996, 2006 en 2016 (prognose), in aantallen en index

	1996	2006	2016	1996-2006 (1996=100)	2006-2016 (2006=100)
45-55 jaar	41933	86818	131570	207	152
55 en ouder	32210	68860	131521	214	191
totaal 45 jr e.o.	74143	155678	263091	210	169

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

De groei van de categorie allochtone ouderen is de afgelopen jaren al ingezet. Zowel het aantal 45-55 jarigen als 55 plussers verdubbelde de afgelopen tien jaar ruim. De komende tien jaar zal vooral de categorie 55 plussers nog even sterk blijven groeien (tabel 2.1). Ook het aantal 45-55 jarigen zal blijven toenemen, zij het iets minder snel.

Allochtone vrouwen van 45 jaar en ouder zijn op dit moment en blijven de komende jaren in overgrote meerderheid behoren tot de eerste generatie. Op dit moment is 97 procent van de leeftijdsgroep geboren buiten Nederland (tabel 2.2). Over tien jaar zal de tweede generatie (in Nederland geboren) nog steeds een zeer kleine minderheid uitmaken van de categorie 45 plussers (ibid.). Wel is te verwachten dat dan meer vrouwen tot de tussengeneratie behoren: vrouwen die weliswaar niet in Nederland zijn geboren, maar tenminste een deel van hun jeugd in Nederland hebben doorgebracht, hier naar school zijn gegaan en/of hebben gewerkt.

Tabel 2.2 Prognose tweede generatie niet-westerse vrouwen 45 jaar en ouder, Nederland, 2006, 2011 en 2016, in aantallen en % van de leeftijdsgroep

	2006	2011	2016
2e gen (absoluut)	4164	6034	10643
2e gen (% van 45 plus)	2,7	2,9	4

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

Kenmerken van de categorie oudere allochtone vrouwen

Uit landelijk onderzoek is bekend dat niet-westerse allochtone ouderen gemiddeld vergeleken met autochtone ouderen nog jong zijn. Hoogbejaarde allochtone ouderen zijn er nog weinig. Van de Turkse en Marokkaanse 55 plussers is bijvoorbeeld niet meer dan 3 procent ouder dan 75 jaar; bij autochtone ouderen geldt dat voor een kwart (Schellingerhout, 2004d). Zoals uit tabel 2.3 is op te maken, is ruim de helft van de eerste generatie vrouwelijke 45-plussers van niet-westerse herkomst jonger dan 55 jaar. Een kwart is tussen de 55 en 65 jaar, een tiende tussen de 65 en 75 jaar, en slechts een klein aandeel (4%) is 75 jaar of ouder. De komende jaren zal de groep niet-westerse ouderen gemiddeld wel ouder worden (Schellingerhout, 2004d)

Tabel 2.3 Niet-westerse allochtone vrouwen, 1e generatie, 45 jaar en ouder, naar leeftijd en etniciteit, 1-1-2006 (abs en %)

	absoluut	% op niet-westerse vrouwen van 45+
<i>leeftijd</i>		
45-55 jr	84755	56
55-65 jr	41450	27
65-75 jr	18549	12
75 jr en ouder	6760	4
<i>eticiteit</i>		
Turks	27193	18
Marokkaans	21538	14
Surinaams	45477	30
Antilliaans	13521	9
overig	43785	29
totaal	151514	100

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

De grootste etnische groep onder allochtone ouderen vormen de Surinamers, terwijl landelijk de Turkse groepering de grootste van alle minderheidsgroepen is (bijv. Distelbrink & Hooghiemstra, 2005). Dit komt doordat Surinamers gemiddeld ouder zijn dan Turken. Surinaamse vrouwen maken 30 procent uit van de oudere niet-westerse allochtone vrouwen, Turken bijna een vijfde, Marokkaanse vrouwen 14 procent (tabel 2.3). De weinige ouderen van de tweede generatie van het komend decennium zullen vooral van Surinaamse, Antilliaanse en overige herkomst zijn. Vooral de categorie Turkse en Marokkaanse oudere vrouwen zal het komende decennium nog voor vrijwel 100 procent uit eerste generatie vrouwen blijven bestaan. In 2011 wonen er volgens de CBS-prognose 27 Marokkaanse tweede generatie vrouwen van 45 jaar en ouder in Nederland, en 91 Turkse. In 2016 liggen de aantallen op 270 respectievelijk 670; bijna al deze vrouwen zijn op dat moment nog jonger dan 55 jaar (CBS prognoses, bewerking Verwey-Jonker).

De huishoudenspositie van oudere niet-westerse allochtone vrouwen

Vooral als vrouwen op oudere leeftijd alleen komen te staan, als gevolg van het overlijden van hun partner en/of doordat hun kinderen uit huis gaan, wordt zelfredzaamheid extra van belang. De vraag is in hoeverre vrouwen in de hier uitgelichte leeftijdsgroep (45+) inderdaad alleenstaand of uit de kinderen zijn. Dat blijkt ten dele het geval. Onder de 45-55 jarigen heeft de meerderheid nog thuiswonende kinderen. Deze categorie zal deels bereikt worden door programma's en projecten die zich expliciet richten op opvoeders (zie ook hoofdstuk 3). Maar ook van de 55-plussers heeft in totaal bijna een kwart nog thuiswonende kinderen, en dit komt daarmee ruim twee keer zo vaak voor als bij Nederlandse 55-plus vrouwen. Uiteraard speelt daarbij het leeftijdsverschil onder andere een rol. Nederlandse vrouwen van 55 jaar en ouder zijn vaker hoogbejaard. Ondanks het feit dat niet-westerse allochtone vrouwen jonger zijn dan autochtone vrouwen, zijn zij toch even vaak alleenstaand. Vaker dan gemiddeld in Nederland vormen oudere niet-westerse allochtone vrouwen bovendien een eenoudergezin (tabel 2.4).

Tabel 2.4 Huishoudenspositie Nederlandse en niet-westerse allochtone vrouwen, 1e generatie, 45 jaar en ouder, naar leeftijd, 1-1-2006 (%)

	partner en kinderen	partner	eenouder	alleenstaand	overig
<i>Niet-westers</i>					
45-55 jr	42	17	23	14	4
55+	15	33	9	33	11
<i>Nederland</i>					
45-55 jr	50	27	9	11	2
55+	7	50	3	33	7

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

Tussen vrouwen van verschillende etnische herkomst bestaan grote verschillen in huishoudenspositie, zo blijkt uit tabel 2.5. Met name Marokkaanse vrouwen hebben naar verhouding nog vaak thuiswonende kinderen als ze 45 jaar of ouder zijn. Surinaamse en Antilliaanse 55 plussers wonen vaker dan vrouwen uit andere etnische groepen alleen.

Tabel 2.5 Huishoudenspositie niet-westerse allochtone vrouwen, 1e generatie, 45 jaar en ouder, naar leeftijd en herkomst, 4 grote groepen, 1-1-2006 (%)

	partner en kinderen	partner	eenouder	alleenstaand	overig
<i>Turks</i>					
45-55 jr	49	23	13	8	7
55+	15	46	5	19	16
<i>Marokkaans</i>					
45-55 jr	63	12	16	6	3
55+	32	36	8	16	8
<i>Surinaams</i>					
45-55 jr	30	15	32	19	4
55+	8	24	11	48	8
<i>Antilliaans</i>					
45-55 jr	27	13	35	20	5
55+	8	25	13	44	10

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

Van Marokkaanse vrouwen is bekend dat zij op oudere leeftijd naar verhouding vaak zijn verweduwd, doordat zij gemiddeld veel jonger zijn dan hun mannen (De Valk et al., 2001). Gemiddeld is het aandeel alleenstaanden onder hen echter niet hoger dan in andere groepen, maar juist lager dan onder bijvoorbeeld Surinaamsen en Antilliaansen. De naar verhouding jonge leeftijd in vergelijking tot bijvoorbeeld de Surinaamse en Antilliaanse groepering speelt daarbij onder andere mee.

Opleiding, taalbeheersing, werk en inkomen

Uit landelijk onderzoek is bekend dat een groot aantal niet-westerse allochtone oudere vrouwen weinig opleiding heeft en weinig kennis over de Nederlandse samenleving en van de Nederlandse taal. Dat geldt echter niet voor alle groepen. De voorhanden zijnde cijfers naar leeftijd betreffende opleiding, taal en werk uit landelijk onderzoek naar allochtone ouderen hanteren een leeftijdsondergrens van 55 jaar en hebben betrekking op de vier grote allochtone groepen (Turken,

Surinamers, Marokkanen en Antillianen). Het volgende beeld komt eruit naar voren. Surinaamse en Antilliaanse oudere vrouwen hebben gemiddeld een lager opleidingsniveau dan autochtone leeftijdgenotes. Ruim de helft heeft maximaal de basisschool afgerond, bij autochtone 55-plus vrouwen geldt dat voor bijna 40 procent. Het aantal vrouwen dat een hogere opleiding heeft afgerond ontloopt elkaar niet veel in deze drie groeperingen. Vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben een zeer grote opleidingsachterstand. Meer dan 80 procent van de Turkse en meer dan 90 procent van de Marokkaanse vrouwelijke 55 plussers heeft geen enkele opleiding afgerond, ook geen basisonderwijs (Schellingerhout, 2004a). Ook de taalbeheersing is vooral bij Turkse en Marokkaanse vrouwen niet goed te noemen. Uit landelijk onderzoek blijkt rond de 90 procent van de Turkse en Marokkaanse 55-plussers taalhulp nodig heeft bij bezoek aan de huisarts (Schellingerhout & de Klerk, 2004). Twee derde van de Marokkaanse en een derde van de Turkse oudere vrouwen is analfabeet en dus ook in de eigen taal niet via schriftelijk materiaal voor te lichten. 80 procent van de Turkse en 70 procent van de Marokkaanse 55-plussers heeft vaak tot altijd moeite bij het voeren van een gesprek in het Nederlands. Daar komt bij dat de taalbeheersing in een vreemde taal vaak verder verslechtert bij het ouder worden (Schellingerhout, 2004e).

In de inleiding bij dit hoofdstuk werd al geconstateerd dat deelname aan de arbeidsmarkt voor veel oudere allochtone vrouwen een brug te ver is. Landelijke cijfers ondersteunen deze gedachte, vooral als het gaat om sommige subgroepen. Van de 55-65 jarige vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst werkt slechts 2 procent (12 uur of meer), tegen een kwart van de Antilliaanse en Surinaamse vrouwen en een derde van de autochtone vrouwen van dezelfde leeftijd (Schellingerhout, 2004a). Van de in Nederland wonende Marokkaanse vrouwen van 55 jaar of ouder heeft meer dan 90 procent nooit in Nederland gewerkt. Bij Turkse én Antilliaanse vrouwen geldt dit eveneens voor een belangrijk deel; van de 55-65 jarigen werkte de helft nooit in Nederland, van de 65 plussers rond de 70 procent. Surinaamse vrouwen hebben het vaakst een arbeidsverleden in Nederland, maar nog steeds beduidend minder vaak dan autochtone vrouwen van 55 jaar en ouder, van wie 9 op de 10 ooit werkte (ibid.). Veel oudere eerste generatie allochtone vrouwen hebben zich in hun volwassen leven in Nederland vooral gericht op het opvoeden van de kinderen (zie ook Pels & De Gruijter, 2006). Afzonderlijke gegevens over de categorie 45-55 jaar zijn niet voorhanden.

De inkomenssituatie van oudere allochtonen is gemiddeld zeer ongunstig, als gevolg van een minder goede arbeidspositie tijdens het werkende leven, een lager aantal (voormalige) tweeverdienershuishoudens en onvolledige opbouw van AOW. Twee derde van de Turkse en ruim 85 procent van de Marokkaanse huishoudens moet rondkomen van een laag inkomen, en een groot deel vindt het eigen inkomen onvoldoende om van te kunnen rondkomen. Van de autochtone ouderen heeft een tiende volgens objectieve maatstaven een 'laag' inkomen en geeft een kwart aan onvoldoende geld te hebben om rond te komen. Vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben vaak geen eigen inkomen (Schellingerhout, 2004a).

Gezondheid en gezondheidsbeleving

Uit verschillende onderzoeken is bekend dat allochtone ouderen een minder goede gezondheid hebben dan autochtone ouderen. Problemen die samenhangen met ouderdom - waaronder gezondheidsproblemen - manifesteren zich bij allochtone ouderen vaak al op jongere leeftijd dan bij autochtonen. Uit landelijk onderzoek komt naar voren dat vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen (en mannen) zich eerder oud voelen dan ouderen in andere groepen. Zij hebben ook

daadwerkelijk meer gezondheidsklachten dan bijvoorbeeld autochtone vrouwen van dezelfde leeftijd, die nog vaker nog maatschappelijk actief zijn (Schellingerhout, 2004b). Onderzoek van de Amsterdamse GG&GD onder Marokkaanse en Turkse ouderen op grond van een uitgebreide lijst met indicatoren voor fysiek en geestelijk welbevinden, laat zien dat zij op elk van de onderscheiden aspecten substantieel slechter scoren dan autochtone ouderen. Daarnaast rapporteren Marokkaanse en Turkse 55-plussers zeer veel vaker dan hun autochtone leeftijdgenoten dat zij te maken hebben met chronische aandoeningen, zoals onder meer hart- en vaatziekten, aandoeningen aan het spijsverterings- en bewegingsstelsel en suikerziekte (Poort, Spijker, Dijkshoorn & Verhoeff, 2001). Tevens komen depressieve klachten bij Marokkaanse en Turkse ouderen in hogere mate voor dan bij autochtone generatiegenoten (ibid.), hetgeen wellicht verband houdt met de migratiegeschiedenis en de achterstandssituatie van de meeste Marokkaanse en Turkse ouderen.

Zorgopvattingen en gebruik voorzieningen

Recent onderzoek laat zien dat allochtone ouderen in alle vier de grote groepen hogere verwachtingen hebben ten aanzien van zorg door kinderen op hun oude dag dan autochtone ouderen. Vooral door Marokkaanse ouderen wordt veel van de jongere generatie verwacht (De Boer en Schellingerhout, 2004). De zorgverwachting kan steeds vaker niet zonder meer worden ingelost, aangezien de jongere generatie steeds meer de zorg voor het eigen gezin met werk buitenshuis combineert (bijv. Distelbrink & Geense, 2003). Voor allochtone ouderen is het daarom van belang dat zij zich meer bewust worden van de beperkingen in de zorg die de jongere generatie kan bieden en dat zij meer gaan nadenken over alternatieve mogelijkheden voor zorg voor de oude dag. Ze zullen meer dan voorheen afhankelijk worden van formele zorgvoorzieningen. Tot nu toe vallen ze daar minder dan autochtone ouderen op terug. Thuiszorg wordt bijvoorbeeld nog weinig gebruikt door allochtone ouderen. De bovengenoemde opvattingen over de zorgplicht door kinderen spelen daarbij een rol, naast kennisgebrek en de nog naar verhouding jongere leeftijd van veel allochtone ouderen, waardoor gespecialiseerde zorg nog niet altijd nodig is (ibid.).

De reguliere gezondheidszorg is vaak weinig toegankelijk voor allochtone ouderen. Ouderen van niet-westerse herkomst komen vaak bij de huisarts, naar verhouding vaker dan autochtone ouderen. Zij maken echter niet vaker dan autochtone Nederlanders gebruik van specialistisch hulpaanbod. Uit onderzoek naar huisartsencontacten blijkt dat er dikwijls sprake is van knelpunten in de contacten tussen allochtone ouderen en hun huisarts. De voornaamste knelpunten hebben betrekking op: communicatieproblemen door een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal en een laag kennisniveau bij allochtone patiënten; onbekendheid van allochtonen met de Nederlandse gezondheidszorg; de vrij sterke neiging tot psychosomatiseren van Marokkaanse en Turkse patiënten en de grote vraag van deze patiënten naar medische zorg in combinatie met de toch al hoge en nog altijd stijgende werkdruk van artsen (Denktaş, 2000; Voorham & De Hoop, 2000; Van Buren, Hoeksma & Voorham, 2002). Het merendeel van de in de onderzoeken genoemde knelpunten zijn te herleiden tot communicatieproblemen. Uiteraard speelt de slechte beheersing van de Nederlandse taal door Marokkaanse en Turkse ouderen in dezen een prominente rol, maar hun gebrekkige opleiding en cultuurverschillen zijn eveneens van invloed. Hulpverleners spreken in dit verband van een 'andere wijze van klachtenrepresentatie', die in de ogen van de arts soms 'vaag' is of ook wel als 'overdreven' wordt ervaren. Veel van de lichamelijke klachten die Marokkaanse en Turkse patiënten presenteren zijn volgens huisartsen stress-gerelateerd en

houden verband met hun migratiegeschiedenis en sociaal-economische achterstand. Met deze somatisering van (welzijns)problemen kunnen huisartsen niet altijd goed uit de voeten. Betreffende patiënten voelen hun klachten vervolgens niet altijd voldoende serieus genomen en komen vaker met dezelfde klacht(en) terug. Deze kringloop vergroot aan de zijde van de huisarts de werkdruk wat leidt tot beknibbeling op de consultduur. Aan de zijde van patiënten nemen de spanningen daardoor vaak nog verder toe (bijv. Denктаş, 2000).

Toekomstverwachtingen van ouderen

De meeste allochtone ouderen zien hun toekomst in Nederland, of deels in Nederland. Vooral onder Turken en Marokkanen is het gebruikelijk dat ouderen geregeld voor langere tijd naar het land van herkomst teruggaan. Van de Turkse oudere vrouwen ziet twee derde 'pendelen' tussen het land van herkomst en Nederland als ideaal voor de toekomst. De aanwezigheid van familie in het herkomstland is een belangrijke reden om te willen pendelen. Ook onder Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse oudere vrouwen is pendelen populair, maar een stuk minder: ongeveer een kwart zou graag heen en weer reizen tussen herkomstland en Nederland (Schellingerhout, 2004e). Nog niet altijd hebben ouderen goed nagedacht over de toekomst, zo is onder andere uit het gesprekken die zijn gevoerd met ouderen binnen het programma 'Ouder worden in Nederland' van NIZW gebleken (Loog & van Overbeek, 2006).

2.2 Allochtone eerste generatie oudere vrouwen in Enschede

Om informatie te genereren over oudere allochtone eerste generatie vrouwen in Enschede is gebruik gemaakt van bevolkingsgegevens, bewerkt via de landelijke website van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Voor een exacte afbakening van de doelgroep 'oudere laagopgeleide eerste generatie niet-westerse allochtone vrouwen' op lokaal niveau zouden in principe ook opleidingsgegevens over de bevolking moeten worden meegenomen. Deze zijn vaak echter niet beschikbaar op gemeenteniveau, zeker niet uitgesplitst naar etnische herkomst, sekse en leeftijd. Ook informatie over huishoudenspositie is niet via de website van het CBS voorhanden. De gegevens uit de basisadministratie geven daarmee al met al een globaal beeld van de (maximale) omvang van de potentiële doelgroep. Uit landelijke gegevens, gepresenteerd in de vorige paragraaf, kan worden afgeleid dat zeker de groep 45-55 jarigen voor een deel niet valt onder de feitelijk beoogde primaire doelgroep van dit onderzoek: oudere weinig maatschappelijk actieve laagopgeleide vrouwen met opgegroeide kinderen en weinig kennis van de Nederlandse samenleving. Een aanzienlijk deel van deze vrouwen heeft immers nog de zorg voor kinderen en/of een baan.

Enschede

De gemeente Enschede telt in totaal bijna 165 duizend inwoners. Van de bevolking is 17,5% van niet-westerse allochtone herkomst (CBS, Statline, berekening Verwey-Jonker). Dit is meer dan gemiddeld in Nederland, maar minder dan bijvoorbeeld in de vier grote steden, waar veel allochtone groepen geconcentreerd wonen (bijv. Distelbrink & Hooghiemstra, 2005). Bijna de helft van de niet-westerse bevolking van Enschede is in Nederland geboren en behoort daarmee tot de tweede generatie (tabel 1.6). Deze tweede generatie is naar verhouding jong, zoals ook landelijk geldt. De niet-westerse bevolking van 45 jaar en ouder bestaat daarom ook in Enschede voor bijna 100 procent uit migranten van de eerste generatie: buiten Nederland geboren en als kind of volwassene naar Nederland gemigreerd (zie tabel). Van alle inwoners van

Enschede van 45 jaar en ouder is 6 procent van niet-westerse allochtone herkomst. Dat is iets meer dan gemiddeld in Nederland (5%).

Tabel 2.6 Niet-westerse allochtone vrouwen en mannen naar leeftijd en generatie, Enschede, 1-1-2006 (abs en %)

	1e generatie		2e generatie		totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%
<i>Vrouwen</i>						
<45 jr	4407	51	4218	49	8625	100
45+	1709	98	28	2	1737	100
Tot	6116	59	4246	41	10362	100
<i>Mannen</i>						
<45 jr	5165	53	4548	47	9713	100
45+	1790	99	21	1	1811	100
Tot	6955	60	4569	40	11524	100
<i>mannen en vrouwen</i>	13071	60	8815	40	21886	100

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

In totaal 1709 vrouwen behoren tot de eerste generatie en zijn 45 jaar of ouder. Ruim de helft is tussen de 45 en 55 jaar oud, nog eens een derde tussen de 55 en 65 jaar. Slechts een klein aantal vrouwen heeft reeds de leeftijd van 75 jaar of ouder bereikt. Turkse vrouwen vormen verreweg de grootste etnische groep met 43 procent. Bijna een derde wordt uitgemaakt door 'overige' etnische groepen, waaronder veel vluchtelingen (tabel 2.7). Uit landelijk onderzoek is bekend dat sommige vluchtelingengroepen een wat hoger opleidingsniveau of iets betere taalbeheersing hebben dan bijvoorbeeld Turkse of Marokkaanse vrouwen; andere zijn vergelijkbaar in achtergrondkenmerken (bijv. Turkenburg & Gijsberts, 2006).

Tabel 2.7 Niet-westerse allochtone vrouwen, 1e generatie, 45 jaar en ouder, naar leeftijd en etniciteit, Enschede, 1-1-2006 (abs en %)

	absoluut	%
<i>Leeftijd</i>		
45-55 jr	892	52
55-65 jr	535	31
65-75 jr	198	12
75 jr en ouder	84	5
<i>etniciteit</i>		
Turks	735	43
Marokkaans	186	11
Surinaams	235	14
Antilliaans	46	3
overig	507	30
<i>totaal</i>	1709	100

Bron: CBS Statline, bevolkingsgegevens, bewerking Verwey-Jonker Instituut

Een deel van de in Turkije geboren vrouwen in Enschede behoort tot de Suryoye, een Syrisch-orthodoxe (Christelijke) groepering met eigen specifieke behoeften en wensen die grotendeels als vluchteling naar Nederland kwam in de jaren '70. Deze groepering spreekt een eigen taal (Aramees of Assyrisch) en kent eigen zelforganisaties en kerken. De verhouding tussen deze groepering en andere

Turkse bewoners is potentieel niet zonder spanning; het ligt niet zonder meer voor de hand de groepen gezamenlijk te benaderen in een aanbod gericht op vrouwen. Bovendien is de behoefte van de Suryoye deels anders; deze groepering is wat ouder dan de Turkse ouderen en heeft een slechtere gezondheid (Gosseling, 2001). Behalve uit Turkije zijn Suryoye o.a. afkomstig uit Syrië en Irak.

Onderzoek in Enschede en Almelo laat zien dat veel allochtone ouderen in de regio behoefte hebben aan activiteiten voor een zinvolle dagbesteding, aan taalonderwijs (zowel in de eigen taal als Nederlands) en aan ontmoeting. Er is behoefte aan voorlichting over zorgvoorzieningen maar ook over algemene voorzieningen. In het onderzoek wordt het belang van voorlichting aan kinderen over thuiszorg genoemd als van belang, gezien de spanning die ontstaat nu kinderen niet meer zonder meer aan hun mantelzorgverplichtingen kunnen voldoen (Gosseling, 2001).

2.3 Conclusie: ondersteuning nu en in de toekomst

In dit hoofdstuk is gebleken dat allochtone vrouwen van 45+ gemiddeld jonger zijn dan de totale populatie, en dit de komende jaren ook nog blijven. Hoogbejaarde allochtone vrouwen zijn op dit moment nog een uitzondering, de meeste 'ouderen' zijn jonger dan 65 en niet zelden jonger dan 55 jaar. Toch is zelfredzaamheid voor deze categorie steeds meer van belang: het aantal oudere vrouwen van 45 jaar en ouder groeit en zal blijven groeien en ook de wat oudere categorie zal iets toenemen de komende jaren. Ook de komende jaren zal het vooral blijven gaan om vrouwen die buiten Nederland zijn geboren; het aantal oudere allochtone vrouwen dat in Nederland is geboren neemt slechts mondjesmaat toe. Wel zal de tussengeneratie vermoedelijk toenemen: de categorie van vrouwen die deels wél in Nederland is opgegroeid en hier een opleiding heeft gevolgd of heeft gewerkt.

Landelijke onderzoeken maken duidelijk dat vrouwen van niet-westerse herkomst een zeer gevarieerde categorie vormen van vermoedelijk meer en minder zelfredzame vrouwen. Blijkens de onderzoeksopdracht aan het Verwey Jonker Instituut is het vooral de bedoeling de zelfredzaamheid te vergroten van oudere laagopgeleide vrouwen van de eerste generatie. Juist deze categorie staat vaak het verst af van maatschappelijke participatie en heeft het hardst steun nodig om haar weg te kunnen vinden in de Nederlandse maatschappij. Een categorie die extra kwetsbaar kan zijn, is die van vrouwen die uit de kinderen zijn, en dan vooral van vrouwen die helemaal alleen wonen. Uit de landelijke cijfers komt naar voren dat vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen in vele opzichten de meest kwetsbare groepen vormen, meer dan bijvoorbeeld Surinaamse en Antilliaanse vrouwen. Een grote meerderheid van de oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen beheerst de Nederlandse taal beperkt tot zeer beperkt, heeft geen of nauwelijks opleiding genoten, heeft nooit gewerkt in Nederland, en een behoorlijk deel is analfabeet en het huishoudensinkomen is vaak heel laag. Veel Turkse en Marokkaanse oudere vrouwen, met name de 45-55 plussers, hebben nog thuiswonende kinderen. Ze staan er dus niet helemaal alleen voor bij het vinden van hun weg in de Nederlandse maatschappij. Minder dan een vijfde van de 55-plussers onder Turkse en Marokkaanse vrouwen woont alleen, zonder partner en zonder kinderen.

Enschede onderscheidt zich van het landelijke beeld door een sterke concentratie van Turkse vrouwen, van wie een deel Suryoye of Aramees is. Afgaand op het landelijke beeld is te verwachten dat veel van deze vrouwen weinig opleiding

hebben, een geringe taalbeheersing, en dat een tamelijk groot deel nooit heeft gewerkt. Veel vrouwen van 45 jaar en ouder zullen naar verwachting nog inwonende kinderen hebben. Een grote groep vrouwen in Enschede is van ‘overige herkomst’. Over de positie van deze groep is weinig bekend. Vermoedelijk omvat deze categorie veel vluchtelingen. In hoeverre deze categorie gemiddeld met dezelfde problemen kampt als bijvoorbeeld de Turkse groep, is niet goed te zeggen omdat landelijke gegevens naar leeftijd over deze groepen grotendeels ontbreken. Gemiddeld is de variatie groot. Sommige vluchtelingengroepen hebben een wat hoger opleidingsniveau of iets betere taalbeheersing dan bijvoorbeeld Turkse of Marokkaanse vrouwen, andere zijn vergelijkbaar in achtergrondkenmerken.

Zelfredzaamheid in beeld

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het landelijke beleid gericht op allochtone vrouwen en de mate waarin daarin aandacht is voor zelfredzaamheid (3.1). Vervolgens komt de invulling van het concept zelfredzaamheid in onderzoek onder allochtone ouderen en allochtone vrouwen aan de orde (3.2). Tot slot gaan we kort in op de beleidsdoelen die de gemeente Enschede heeft ten aanzien van zelfredzaamheid en de categorie oudere vrouwen, en de initiatieven die er in de gemeente bestaan ter ondersteuning van deze categorie.

3.1 Zelfredzaamheid in landelijk beleid

In het volgende gaan wij aan de hand van de belangrijkste nota's over emancipatie en integratie na, hoe het beleid gericht op allochtone vrouwen, en dan vooral degenen die op afstand staan van de arbeidsmarkt en als geïsoleerd te boek staan, er uitziet: in welke termen en maatregelen wordt het beleid voor deze categorie gegoten? Wat kunnen we daaruit leren over 'zelfredzaamheid'?

Beleidscontext

Sinds eind 2002 krijgen allochtone vrouwen specifiek aandacht in het landelijke emancipatiebeleid. Ten behoeve hiervan formuleerden de ministeries van SZW en Justitie in 2003 een 'Plan van aanpak op hoofdlijnen voor de emancipatie en integratie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden' en werd de commissie PaVEM (Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen) geïnstalleerd (TK 2003/2004, 29 203 nr. 3 en TK2004/2005, 29 203, nr. 16). Ook voor de huidige kabinetsperiode staat de emancipatie van allochtone vrouwen hoog op de agenda.

Het vergroten van de economische zelfstandigheid van vrouwen door middel van arbeidsparticipatie vormt volgens het emancipatiebeleid de kern van emancipatie. In 2005 wordt naast deelname aan de arbeidsmarkt echter ook maatschappelijke participatie, bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk, expliciet toegevoegd. Dit vooral om sociaal isolement te voorkomen van degenen die niet in staat zijn 'een zelfstandig bestaan op te bouwen en economische zelfstandigheid te bereiken (2)' (Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010 SZW, 2005).

Hoewel participatie centraal staat, maken de verschillende beleidsnota's duidelijk dat emancipatie meer is dan dat. Zo stelt het Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2000-2004: 'Het heeft een toegevoegde waarde voor zowel individuele burgers als voor de samenleving als geheel. In feite gaat het om de kwaliteit van het bestaan. Dit houdt onder meer in dat alle burgers als vanzelfsprekend kunnen vertrouwen op respect voor hun lichamelijke en psychische integriteit en dat vrouwen en mannen zowel in de publieke als in de privé-sfeer hun talenten kunnen ontplooiën (5)' (Ministerie van SZW, 2000). Volgens het

Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010 wil het kabinet 'iedere Nederlandse burger zoveel mogelijk beschermen tegen geweld en de voorwaarden scheppen voor participatie opdat ieder ook daadwerkelijk in vrijheid keuzen kan maken (5)' (SZW, 2005).

Samengevat staat het bevorderen van gelijke rechten, kansen, vrijheden en (sociale) verantwoordelijkheden voor vrouwen ten opzichte van mannen centraal. Daarbinnen gaat de aandacht vooral uit naar: het bevorderen van a) de economische zelfstandigheid van vrouwen door middel van arbeidsparticipatie en b) maatschappelijke activiteiten in bredere zin, bijvoorbeeld deelname aan vrijwilligerswerk; het bevorderen van respect voor de integriteit en van mogelijkheden voor vrouwen om zichzelf te ontplooien en hun eigen keuzen te maken. Binnen de laatste categorie valt in principe ook het bevorderen van de autonomie, zelfstandigheid of zelfredzaamheid, het type doel dat in dit onderzoek centraal staat.

Blijkens het Plan van aanpak Emancipatie en Integratie uit 2003 is het ten behoeve van beide aandachtspunten noodzakelijk om sociaal-culturele belemmeringen weg te nemen en de doelgroep zelf te stimuleren. Een belangrijk middel hiertoe is het bevorderen van vaardigheid in het Nederlands. Dat vormt dan ook een belangrijke component in het emancipatiebeleid, zoals dat onder meer vormgegeven is door de commissie PaVEM. Naast het emancipatiebeleid is in dat verband ook het inburgeringsbeleid van belang. Doel ervan is het wegwerken of voorkomen van taalachterstand van nieuwkomers en bepaalde categorieën oudkomers, evenals het overdragen van kennis over de Nederlandse samenleving. Vrouwen die op afstand staan van de arbeidsmarkt ('zorgenden') vormen een belangrijke doelgroep.

Alvorens in te gaan op het beleid dat binnen deze kaders plaatsvindt of -vond, bespreken wij eerst enkele andere beleidsmaatregelen op het terrein van emancipatie en integratie die voor ons onderzoek relevant zijn.

Emancipatie/integratie

Zoals hierna aan de orde komt richtte de commissie PaVEM zich wat haar participatiedoelen betreft vooral op arbeidsdeelname van allochtone vrouwen. In aanvulling hierop werd de Tijdelijke Stimuleringsregeling Emancipatie vrouwen uit etnische minderheden (SZW, 2004) ingesteld. Deze had tot doel om allochtone vrouwen 'die in een kansarme positie verkeren uit hun maatschappelijke isolement te halen'. Het accent moest daarbij verschuiven van het aanbieden van regelingen of voorzieningen naar het stimuleren en uitlokken van initiatieven van vrouwen en meisjes zelf.

De nota noemt vier typen activiteiten/voorzieningen:

- toolkit participatie, een instrument voor visie- en beleidsvorming van gemeenten;
- publiekscampagne 'Thuis in Nederland? Doe mee!', gericht op het inspireren tot participatie van vrouwen die tot dan toe nauwelijks met beleid zijn bereikt;
- scholen van vrouwen voor het voeren van kleinschalige groepsgesprekken over maatschappelijke thema's, zoals de man-vrouw verhouding in het gezin;
- betrekken van de doelgroep d.m.v. maatjesprojecten (koppeling van autochtone en allochtone vrouwen) met als doel verhoging van taalvaardigheid en maatschappelijke participatie. Het gaat om studie- en sportmaatjes (b.v. 'Start to run' in Amsterdam).

Hieruit blijkt opnieuw dat maatschappelijke participatie een prioritair thema is in het emancipatiebeleid. De meeste projecten die in dit verband worden gesubsidieerd zijn duale opleidingstrajecten waarin vrouwen gemotiveerd, getraind en begeleid worden op weg naar (vrijwillig) werk of scholing (Rapportage Integratiebeleid 2005, T.K. 29203, nr. 27 (2005-2006)). Volgens de Jaarnota Integratiebeleid 2006 (T.K. 30810, nr. 2 (2006-2007)) worden onder de noemer maatschappelijke participatie inmiddels ook acht projecten gesubsidieerd die gericht zijn op 'eerste generatie vrouwen' en die onder meer tot doel hebben hen uit huis te halen, te begeleiden naar vrijwilligerswerk en te stimuleren om lid te worden van netwerken of verenigingen.

Het Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010 is op deze punten nog ambitieuzer. In dit plan staat het voornemen verwoord om per 2010 vrijwillige inzet te realiseren van 50.000 allochtone vrouwen, en daarnaast 75 projecten gericht op het stimuleren van deelname aan het middenveld en maatschappelijke participatie van allochtone vrouwen in een kwetsbare positie. Deze categorie kenmerkt zich volgens het plan door een lage opleiding, geringe vaardigheid in het Nederlands, weinig contacten buiten de eigen etnische gemeenschap en traditionele opvattingen over de man-vrouw verhouding, lage maatschappelijke en arbeidsparticipatie. Sociale uitsluiting en langdurige uitkeringsafhankelijkheid kunnen het gevolg zijn. Hun afhankelijke positie kan de vrouwen minder weerbaar maken. Ook lopen zij het risico 'langs de kant' te staan en in sociaal isolement te raken. Volgens het plan kan maatschappelijke participatie de zelfredzaamheid van deze vrouwen versterken, kansen bieden op ontwikkeling van kennis en competenties en ertoe bijdragen dat sociale uitsluiting wordt voorkomen en de effecten van inburgerings- en reïntegratietrajecten blijvend zijn.

PaVEM

De commissie PaVEM, die functioneerde van 2003 tot 2005, heeft zich vooral gericht op het stimuleren en ondersteunen van (de 30 grootste) gemeenten bij de organisatie van taallessen voor en toeleiding naar werk van allochtone vrouwen. Twee andere hoofdthema's waren het stimuleren van dialoog tussen allochtone en autochtone burgers en van instelling van participatieteams (P-teams): voorhoedes van allochtone vrouwen die het stimuleren van arbeidsdeelname van hun seksegenoten lokaal kunnen voortzetten.

De commissie PaVEM heeft wat het stimuleren van participatie betreft weinig aandacht besteed aan vrouwen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt (PaVEM, 2005a). Met de inspanningen op het gebied van verbetering van het taalbeleid had de commissie deze categorie echter wel degelijk voor ogen, want zij zag taal als een middel om 'doelperspectieven' te bereiken als bijvoorbeeld de vaardigheid om op de school van de kinderen een rol te spelen of om zelfstandig Nederlandstalige sociale contacten aan te gaan (PaVEM, 2005b). Zorgenden en huisvrouwen met kinderen ouder dan 18 jaar behoorden expliciet tot de doelgroepen. Voor degenen onder hen die niet anders 'kunnen, mogen of durven' is ook de mogelijkheid van taallessen aan huis bevorderd, met als doel voor de wat langere termijn om vrouwen naar les buitenshuis en andere integratiebevorderende activiteiten toe te leiden.

In de nota 'Zij doen mee!' (2005a) staan een aantal voorbeelden genoemd van dergelijke thuislesprojecten in combinatie met laagdrempelige toeleidingsactiviteiten. Andere voor ons onderzoek relevante ontwikkelingen in deze nota behelzen: duale taaltrajecten gericht op maatschappelijke participatie van

oudere allochtone vrouwen (Leeuwarden en Rotterdam), het stimuleren van de opzet van (in)formele netwerken van allochtone vrouwen (Breda), het organiseren van vrijwillige buddies/vertrouwenspersonen voor oudere allochtone vrouwen (Enschede) en het bevorderen van zelforganisatie/zelfredzaamheid van geïsoleerde vrouwen met een geringe taalbeheersing (Themis, Leiden).

Inburgering

Inburgering, te weten kennis van taal en samenleving, geldt als belangrijke stap naar participatie en integratie. Volgens het nieuwe inburgeringsstelsel, dat per 01-01-07 van kracht is, is een inburgeringsexamen verplicht. Dit examen kent een centraal deel plus een praktijkexamen om functionele taalvaardigheid te testen. Bij de selectie van leersituaties in de praktijk kan een specifieke inkleuring worden gegeven, afhankelijk van het doelspectief (werk, opvoeding, gezondheid, onderwijs). Met andere woorden: er kunnen duale trajecten worden ontworpen die afgestemd zijn op de specifieke situatie van de doelgroepen. De gemeente geeft invulling aan de vormgeving van deze trajecten in samenhang met de keuze van prioritaire doelgroepen.

De 'zorgenden'/opvoeders vormen een belangrijke doelgroep in de regeling 'oudkomers'. In het nieuwe stelsel mag de gemeente een cursus aanbieden aan uitkeringsgerechtigden en aan mensen zonder werk en zonder uitkering. De gemeente krijgt hiervoor een budget en moet dan binnen deze groepen prioriteiten stellen. Het is uitdrukkelijk de bedoeling van de wetgever dat ook vrouwen zonder werk en uitkering een aanbod krijgen (E-quality, 2007). In feite lijken zorgenden hiermee opnieuw een prioritaire doelgroep, hoewel nadere keuzen uiteindelijk aan de gemeenten zijn.

In 2006 en in 2007 zou 45 miljoen euro per jaar beschikbaar zijn speciaal voor taallessen aan allochtone vrouwen. Medio 2006 is een pilot inburgering allochtone vrouwen gestart in zes gemeenten, waaronder de G4, gericht op allochtone vrouwen 'zonder inkomsten uit werk of uitkering'. Deze Regeling Inburgering allochtone vrouwen kwam voort uit het Taal ToTaalplan van de commissie PaVEM. Inmiddels is in het PaVEM-kader veel expertise op dit terrein opgebouwd, die neergeslagen is in de Actieplannen Taalplus en Taal ToTaal. Deze plannen zijn belegd bij de frontoffice inburgering (voorheen ministerie van Justitie, nu VROM).

Conclusie mbt zelfredzaamheid

In het emancipatiebeleid gericht op allochtone vrouwen gaat het enerzijds om het bevorderen van participatie op de arbeidsmarkt of participatie in bredere maatschappelijke zin, en anderzijds om het bevorderen van, kort gezegd, zelfontplooiing en autonomie. Binnen de laatste categorie valt in principe ook het bevorderen van de zelfstandigheid of zelfredzaamheid, het type doel dat in dit onderzoek centraal staat.

Een ronde door de belangrijkste beleidsnota's maakt duidelijk, dat het eerste type doel verreweg domineert, niet alleen in het algemeen maar ook als het om de subcategorie van (oudere) vrouwen gaat met een grotere afstand tot de samenleving. Activiteiten gericht op het 'uit huis halen' van de vrouwen, op hun participatie in de maatschappij, oriëntatie daarop en toeleiding daarheen voeren de boventoon. Voorzover zelfontplooiing en autonomie aan de orde zijn, ligt het accent op het wegnemen van barrières om zich te ontplooien of eigen keuzen te maken, en dan vooral op het verhogen van de taalvaardigheid. Ook hier staat echter het doelperspectief van maatschappelijke participatie voorop. Hetzelfde geldt voor het inburgeringsbeleid, waarin het overdragen van taal- en maatschappijkennis in functie staat van het verder weg gelegen doel van participatie.

Al met al lijkt het autonomiedoel, of meer in het bijzonder dat van zelfredzaamheid, afgaand op de beleidsteksten van minder belang. Er wordt althans vrijwel niet aan gerefereerd. Een uitzondering vormt het Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006. Interessant genoeg wordt daarin maatschappelijke participatie niet alleen als doel gezien maar ook als middel, en wel om ontplooiing en zelfredzaamheid te bevorderen. Het uiteindelijke doel blijft echter ook hier hun aansluiting bij de maatschappij. In de feitelijke praktijk blijkt overigens een doel als zelfredzaamheid wel op zichzelf te kunnen staan, zoals geldt voor het Leidse Themisproject (zie verder hoofdstuk 4 en 5).

Een laatste bevinding is dat in de landelijke beleidsstukken uiteenlopende termen worden gehanteerd om de categorie 'kwetsbare' vrouwen mee aan te duiden. We treffen omschrijvingen aan die een of meer van de volgende typen kenmerken omvatten: inkomenspositie, kwalificaties (opleiding, taalvaardigheid), competenties, kenmerken van de persoon (bijvoorbeeld afhankelijkheid), culturele kenmerken (opvattingen over man-vrouw verhoudingen) en sociale kenmerken (isolement). Daarbij vormt overigens verwijzing naar competenties, zoals zelfstandigheid of zelfredzaamheid, een zeldzaamheid. Ten slotte zij nog opgemerkt dat in de beleidsstukken weinig aanduidingen te vinden zijn van afbakening van de doelcategorieën naar leeftijd. Plannen zijn veelal gericht op een brede categorie van 'kwetsbare' vrouwen; soms wordt toegespitst op zorgenden, ofwel vrouwen met minderjarige kinderen, of zien wij een onderscheid tussen deze categorie en oudere vrouwen die al uit de kinderen zijn.

3.2 Zelfredzaamheid in onderzoek

Een andere bron voor onze verkenning van het begrip zelfredzaamheid, naast landelijke beleidsstukken, vormen onderzoeken onder allochtone ouderen en onder allochtone vrouwen en gezinnen. In het volgende wordt kort verslag gedaan van de wijze waarop zelfredzaamheid in deze onderzoeken wordt opgevat. We laten economische zelfredzaamheid buiten beschouwing. Voor de doelgroep waarvoor de gemeenten projecten zoeken, is dit een stap te ver.

Persoonlijke en sociale zelfredzaamheid

Het type onderzoek waar 'zelfredzaamheid' het meest expliciet wordt genoemd is onderzoek onder (allochtone) ouderen. Het begrip is in deze studies vaak synoniem met het nog zelfstandig kunnen uitvoeren van 'dagelijkse handelingen', waaronder de eigen verzorging, huishoudelijke taken en 'mobiliteit' (bijv. trappen op en af kunnen, zich gemakkelijk buitenshuis kunnen bewegen). Het gaat om onderwerpen die ook in algemeen ouderenonderzoek dikwijls aan de orde zijn (bijv. De Boer, 2006; Van Hell & De Kleijn, 1994). De centrale vraag in dit type onderzoek luidt in hoeverre allochtone ouderen beperkingen ondervinden als gevolg van het ouder worden, die hun *fysieke of persoonlijke zelfredzaamheid* (het zich kunnen redden bij dagelijkse bezigheden, zonder hulp van buiten) verkleinen (zie bijv. Schellingerhout, 2004b; Poort et al., 2003). Ouderen gelden in dit type onderzoek als 'kwetsbaar' als zij veel beperkingen hebben en daarmee een grote draaglast, en tegelijkertijd een beperkte draagkracht hebben om hun beperkingen op te vangen en zelfredzaam te kunnen blijven. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het hebben van een sociaal netwerk of inkomensbronnen om hulp te organiseren (Schellingerhout, 2004b).

Niet alleen de aanwezigheid van hulpbronnen is een voldoende voorwaarde voor zelfredzaamheid. Even belangrijk is het om hulpbronnen op een goede manier te kunnen inzetten. In dit verband is het begrip 'self-management ability' uit

ouderenonderzoek van belang (Frieswijk, 2004). 'Self-management ability' is de beheersing van vaardigheden die nodig zijn om een bepaalde mate van welbevinden te behouden, ondanks aan leeftijd gerelateerde verliezen (ibid.). Het gaat daarbij onder meer om het goed organiseren van de eigen hulpbronnen. Ook dit is daarmee een element dat bijdraagt aan of onderdeel uitmaakt van zelfredzaamheid.

Van doorslaggevend belang voor zelfredzaamheid binnenshuis en buitenshuis is voorts de mate waarin ouderen informatie hebben over en toegang hebben tot formele hulpbronnen. Hoewel meestal niet direct gerelateerd aan het begrip zelfredzaamheid, kan de afstand tot reguliere voorzieningen zeker in het geval van allochtonen een groot struikelblok vormen. De aansluiting tussen vraag en aanbod van voorzieningen voor allochtone ouderen, was de afgelopen jaren diverse malen onderwerp van onderzoek, vaak in lokale studies (bijv. Distelbrink & Geense, 2003; De Wit et al., 2002; Gosseling, 2001). Uit de studies blijkt dat instellingen in aanbod en benadering vaak nog onvoldoende zijn afgestemd op behoeften en wensen van allochtone ouderen, en dat daarnaast communicatieproblemen spelen. Deze hangen samen met Nederlandse taalbeheersing van ouderen, maar ook met cultuurverschillen (zie ook De Gruijter et al., 2007). Hiermee bevinden we ons op het domein van de *sociale* zelfredzaamheid, waarmee bedoeld wordt op de vaardigheden om zich in het informele en formele verkeer buitenshuis te kunnen redden. Dergelijke vaardigheden zijn van toenemend belang, nu in het WMO-kader de eigen verantwoordelijkheid voor het regelen van zorg onderstreept wordt.

Zelfredzaamheid in sociale zin heeft niet alleen betrekking op het vinden van aansluiting bij en het op de hoogte zijn van voorzieningen met betrekking tot *gezondheid*. Oudere allochtone vrouwen kunnen bijvoorbeeld een zorgtaak voor kleinkinderen hebben en daarom te maken krijgen met peuterspeelzalen of scholen.

Autonomie

Begrippen als zelfstandigheid en zelfredzaamheid komen ook in onderzoek naar emancipatie van allochtone vrouwen en opvoeding in allochtone gezinnen aan bod. In het eerste type onderzoek staat evenals in beleid economische zelfstandigheid meer centraal dan zelfredzaamheid in de zin van autonomie en het maken van eigen keuzen. De laatste jaren neemt wel de aandacht voor versterking van de weerbaarheid van vrouwen toe, bijvoorbeeld nu huiselijk geweld een belangrijk onderwerp van beleid is geworden (bijv. Keuzenkamp & Merens, 2006; Portegijs, Hermans & Lalta, 2006). Volgens de jongere generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen vormt autonoom optreden en zelfstandig keuzen maken geen vanzelfsprekendheid voor oudere vrouwen van de eerste generatie. Vrouwen van deze generatie conformeren zich volgens hun dochters sterk aan de verwachtingen van familie en generatiegenoten en laten zich vaak door hun man beïnvloeden in keuzen en gedrag. In hun socialisatie lag een sterk accent op dienstbaarheid en inschikkelijkheid; de eis om zich autonoom te manifesteren, zeker in het publieke domein, kan veel onzekerheid teweeg brengen (Pels & de Gruijter, 2006). De jongere generatie zet wat dit betreft belangrijke stappen: jongere vrouwen stellen zelfredzaamheid en het zelfstandig maken van keuzen meer voorop (ibid.).

In opvoedingsonderzoek komt naar voren dat van oudsher in veel allochtone (met name Turkse en Marokkaanse) gezinnen conformiteit belangrijker is dan autonomie. Langzamerhand komt daar verandering in en komt zelfstandig denken voor kinderen meer als opvoeddoel in zwang, zij het op een andere manier dan in

veel autochtone gezinnen. Zelfstandige keuzen maken mag, maar wel rekening houdend met het collectief waarvan je deel uitmaakt (bijv. Nijsten & Pels, 2000; Distelbrink, Geense & Pels, 2005). Dat is dan ook wat veel jongere vrouwen doen, bijvoorbeeld bij het kiezen van partners (bijv. Hooghiemstra, 2003). Voor ons onderzoek is van belang te beseffen dat veel vrouwen van de eerste generatie, met name laagopgeleide vrouwen, niet zonder meer de competenties hebben die van moderne burgers worden verwacht: voor jezelf opkomen en pro-actief zijn bij het zoeken van je weg in de maatschappij. Naast de lage opleiding van veel oudere eerste generatie vrouwen, de beperkte kennis van de Nederlandse maatschappij en de Nederlandse taal, is dit een extra factor die hun zelfredzaamheid kan bemoeilijken. Zelf de weg kunnen vinden en informatie kunnen vinden wordt alleen maar belangrijker nu dochters, op wie vrouwen voorheen vaak uitgebreid terugvielen, steeds vaker maatschappelijk actief zijn en blijven nadat zij een gezin hebben gevormd (Pels & de Gruijter, 2006).

Conclusie

Al met al levert de speurtocht een beperkt houvast op voor een nadere definitie van het begrip zelfredzaamheid. Het begrip *fysieke of persoonlijke zelfredzaamheid* dat in veel ouderenonderzoek wordt gebruikt is bruikbaar, maar te smal. Het gaat er hierbij vooral om dat ouderen zich zelf kunnen redden in en om huis en daarbij op een effectieve manier hulp kunnen inschakelen. Dit type zelfredzaamheid is wel van belang, maar vooral voor de wat oudere categorie die niet meer mobiel is of zichzelf en/of het eigen huishouden niet meer kan verzorgen. Om *sociale zelfredzaamheid* te bereiken, dat wil zeggen contacten te hebben buiten het eigen gezin, actief te kunnen zijn binnen de eigen etnische gemeenschap of zich zelfstandig te redden in (in)formele sociale verbanden daarbuiten, is het van belang dat vrouwen de taal tot op zekere hoogte beheersen, enige kennis hebben van de Nederlandse maatschappij en van voor hen relevante voorzieningen. Daarnaast is het noodzakelijk dat vrouwen durven vragen te stellen, op pad te gaan. In dat verband verdient vermelding dat het voor veel (Turkse en Marokkaanse) oudere vrouwen niet vanzelfsprekend is om zelf keuzen te maken en buitenshuis assertief en pro-actief hun weg te vinden. Taal is een belangrijke maar niet voldoende voorwaarde om de (sociale) zelfredzaamheid van vrouwen te vergroten. Ook een zekere mate van *vertrouwen in zichzelf en het eigen kunnen* vormt daartoe een voorwaarde.

3.3 Zelfredzaamheid in Enschede

Informatie over het integratiebeleid van de gemeente Enschede is ontleend aan het Coalitieakkoord 2006 2010 'Duurzaam versterken, krachtig verbinden' en de conceptnota 'Enschede kleurt de stad' van eind maart 2007. In het Coalitieakkoord van CDA PvdA en Groen Links worden weinig woorden besteed aan integratiebeleid. Genoemd wordt slechts dat de gemeente het bestaande integratiebeleid op het gebied van maatschappelijke binding en burgerschap versterkt zal doorzetten. Extra wordt ingezet op het stimuleren van integratie binnen de thema's economie, werk, sport en onderwijs. Kernthema's in het coalitieakkoord zijn 'niemand buiten de boot'; de vitale stad (sociale samenhang, enz) en de invulling van burgerparticipatie (burgers actief laten meedelen bij beleid). In de conceptnota 'Enschede kleurt de stad' worden dezelfde thema's benadrukt: actief burgerschap, samenwerken, samenleven, samen aan het werk; binding met buurt/buren, stad en collega's/werk (verantwoordelijkheden nemen en krijgen en zich betrokken voelen), en dezelfde kansen voor alle inwoners. Een belangrijk aandachtspunt voor de komende periode is blijkens de

nota de toegankelijkheid van zorgvoorzieningen. Enschede wil onder andere de rol van zorgconsulenten (VETC-ers) versterken en onderzoeken hoe het persoonsgebonden budget het best kan worden ingezet bij de invulling van de hulpvraag van allochtone inwoners.

Voor allochtone oudere vrouwen wil de gemeente de komende tijd inzetten op sociale activering in de buurt. Belangrijk vindt de gemeente dat allochtone vrouwen autochtone vrouwen ontmoeten. Activiteiten om dit te bevorderen zijn bij welzijnsorganisatie Alifa structureel onderdeel geworden van het werk. In de nota wordt het project 'Doe meer mee' genoemd dat in het voorjaar van 2007 start, een samenwerkingsproject van Alifa met de Volksuniversiteit en het Intercultureel Vrouwen Centrum. Uit de projectomschrijving van Alifa blijkt dat de doelgroep voor dit project wordt gevormd door 'kansarme allochtone vrouwen' in Enschede van alle leeftijden; met bijzondere aandacht voor opvoeders. Doel van het project is de taal te ontwikkelen en vrouwen te activeren. Het project borduurt voort op een eerder taalproject, maar nu met meer oog voor participatie. In de projectomschrijving wordt gesignaleerd dat vrouwen vaak weinig zelfvertrouwen hebben, een beperkt beeld van wat ze kunnen, weinig opleiding en moeite om hun wensen en ambities om te zetten in concrete stappen; daardoor komen ze niet gemakkelijk tot maatschappelijke participatie. Het project beoogt dat vrouwen na afronding van het traject actief hun weg weten te vinden naar voorzieningen die voor hen bedoeld zijn (ouderparticipatie, dokter, zelf uitleg durven vragen; deel gaan nemen aan sport, zich opgeven voor cursus enzovoorts); weten wat ze willen en weten hoe daar te komen; zelf keuzes maken en verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven. Het project werkt met 'maatjes', autochtone vrouwen die allochtone seksegenoten helpen met de taal te oefenen en op peil te houden.

In twee gesprekken met de beleidsambtenaar van de gemeente, verantwoordelijk voor integratiebeleid, is nader ingegaan op de doelen die de gemeente heeft voor de doelgroep oudere allochtone vrouwen. Wat wil men bereiken met projecten gericht op het vergroten van zelfredzaamheid voor deze groep? De gemeente blijkt vooral het volgende voor ogen te hebben:

- zelfredzaamheid in de zin van autonomie vergroten door bijvoorbeeld afhankelijkheid van kinderen te verkleinen;
- de eerste stap naar zelfredzaamheid kan gezet worden door via zelforganisaties/eigen netwerken contacten te leggen en de buurt te leren verkennen.
- de rol als medeopvoeder (oma) kan een aanknopingspunt zijn.
- zelfredzaamheid als eerste stap naar contact met/participatie in de Nederlandse samenleving
- bij participatie gaat het aanvankelijk om het niveau van: in speeltuintje met kleinkind een gesprekje kunnen voeren met een andere moeder/oma of bij de bakker een gesprekje kunnen voeren; op de langere termijn wordt deelname aan vrijwilligerswerk, iets goeds doen voor de eigen omgeving, beoogd;
- voorlichting in de eigen taal, bijvoorbeeld om de weg te bereiden naar gezondheidsvoorzieningen, blijft van belang, maar Enschede wil een stap verder komen, naar contact met de Nederlandse maatschappij.

Evenals in landelijk beleid koppelt de gemeente zelfredzaamheid dus aan participatie. Het doel is dat vrouwen 'uit huis' komen en deelnemen aan de Nederlandse samenleving, al is het maar via gesprekjes met andere vrouwen bij de speeltuin. Deze 'sociale zelfredzaamheid' zou uiteindelijk een opstap moeten zijn naar maatschappelijke participatie via vrijwilligerswerk. Betaald werk is een stap te ver voor vele oudere allochtone vrouwen in de gemeente, is het beeld.

De beleidsambtenaar signaleert dat taal een belangrijk middel is om zelfredzaamheid en uiteindelijk participatie te kunnen bereiken. Veel vrouwen schamen zich dat ze de taal niet beheersen en durven daarom geen contacten te leggen buiten de eigen kring. Maar de gemeente heeft, gezien het project 'Doe meer mee' ook duidelijk oog voor het belang van autonomie bij het bereiken van zelfredzaamheid. Het accent op zelfredzaamheid gekoppeld aan participatie heeft onder andere te maken met het feit dat de gemeente toch 'iets' wil met de categorie oudere vrouwen, die in het inburgeringsbeleid van de gemeente geen prioritaire groep vormen.

3.4 Conclusie: zelfredzaamheid gekoppeld aan participatie

Zowel in het landelijke als gemeentelijke beleid gericht op allochtone vrouwen vormt de maatschappelijke participatie van allochtone vrouwen een belangrijk beleidsthema. Dat geldt veel minder voor zelfredzaamheid. Als er al aandacht is voor zelfredzaamheid, is het vaak direct gekoppeld aan participatie. Het belang van zelfredzaamheid wordt vooral onderkend omdat vrouwen, als zij zelfredzaam zijn, gemakkelijker aan het maatschappelijk verkeer kunnen deelnemen. Ook in beleidsstukken in de gemeente Enschede is het uiteindelijke einddoel dat vrouwen meer contact krijgen met de Nederlandse samenleving en in die zin meer gaan participeren.

Om een beter begrip van zelfredzaamheid van oudere allochtone vrouwen te krijgen, is een literatuurstudie verricht naar onderzoek onder allochtone ouderen en allochtone vrouwen en gezinnen. Bij ouderen blijkt naast sociale zelfredzaamheid vooral persoonlijke zelfredzaamheid van belang: het je als oudere kunnen redden, voor jezelf kunnen zorgen. De mate waarin ouderen dit kunnen is afhankelijk van de beperkingen die zij ten gevolge van ouderdom ondervinden. Daarbij is ook van belang in hoeverre ouderen bronnen in hun omgeving hebben en die ook weten te benutten. De beperkte taalbeheersing van allochtone ouderen en andere elementen die ook in het vorige hoofdstuk zijn beschreven, zoals de afstand tot instellingen, zijn daarbij struikelblokken. Enige taalbeheersing is een randvoorwaarde voor zowel persoonlijke als sociale zelfredzaamheid, naast toegankelijkheid van instellingen waarmee allochtone ouderen te maken krijgen. Maar daarnaast, zo komt uit literatuur naar voren, zijn elementen als zelfvertrouwen en eigen keuzen durven maken een belangrijke randvoorwaarde voor sociale zelfredzaamheid. Met name binnen de context van de WMO, waarin in toenemende mate assertiviteit en pro-activiteit van burgers wordt verwacht, is extra aandacht hiervoor bij projecten gericht op oudere allochtone vrouwen van wezenlijk belang.

Zelfredzaamheid in projecten

4.1 Inleiding

Een belangrijk doel van dit onderzoek was projecten te vinden die aansluiten bij de door de gemeenten gehanteerde doelen en definities van zelfredzaamheid en die in de praktijk goed bruikbaar zijn voor het stimuleren van zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere allochtone vrouwen. De gemeenten Enschede, Almelo en Hengelo wilden hulp bij het vinden van de juiste projecten. Ze signaleren dat er in den lande een veelvoud aan projecten bestaat die gericht zijn op allochtone vrouwen, maar dat handvatten ontbreken om de opgebouwde kennis in deze projecten beter te benutten. De voorhanden zijnde informatie levert vaak weinig houvast op over de precieze doelen en doelgroep, invulling en bijvoorbeeld (kosten)effectiviteit van de projecten.

Als eerste stap voor het ondersteunen van de gemeenten bij het zoeken naar geschikte projecten (of projectonderdelen) om de zelfredzaamheid van laagopgeleide oudere migrantenvrouwen te vergroten, heeft het Verwey Jonker Instituut een staalkaart ontwikkeld. Deze wordt in dit hoofdstuk gepresenteerd. De staalkaart verschaft inzicht in de diverse typen projecten gericht op zelfredzaamheid, gecategoriseerd naar doel en middel. De relatie tussen de beoogde doelen en de daartoe in te zetten middelen staat hierbij centraal. Er is bewust voor gekozen om geen overzicht van 'alle' projecten in Nederland te presenteren. Een dergelijke exercitie zou niet alleen tijdrovend zijn, maar het resultaat zou ook snel achterhaald zijn door snel voortschrijdende ontwikkelingen en inzichten.

In de volgende paragraaf wordt besproken hoe de inventarisatie van typen projecten tot stand is gekomen, met oog op de ontwikkeling van de staalkaart. Deze wordt in paragraaf 4.3 beschreven.

4.2 Inventarisatie van de projecten

Voor het opsporen van projecten en programma's die zich richten op het vergroten van de zelfredzaamheid van (laagopgeleide) (oudere) allochtone vrouwen zijn diverse strategieën gevolgd. Allereerst is een literatuursearch uitgevoerd. In onderstaand kader is aangegeven hoe het onderwerp is afgebakend, welke bestanden zijn geraadpleegd en welke zoektermen zijn gebruikt.

Figuur 4.1 Werkwijze literatuursearch

Literatuursearch

Onderwerp: Programma's, methoden en projecten gericht op zelfredzaamheid van laag opgeleide allochtone vrouwen

Opgegeven termen: projecten (vermoedelijk vaak in PAVEM-kader) gericht op zelfredzaamheid, empowerment, participatie &/of integratie van laagopgeleide allochtone vrouwen, en onder hen vooral oudere vrouwen

Welke bestanden zijn geraadpleegd en welke zoektermen zijn gebruikt:

- Emancipatieweb: allochtone vrouwen
http://www.emancipatieweb.nl/allochtone_vrouwen
- KIEM (Kennisinstituut Integratiebeleid en etnische minderheden):
<http://www.kiemnet.nl/kiem/dossiers/index.html>
 - o thema's en dossiers:
 - Werk
 - Onderwijs
 - Sociale cohesie
 - o Kennisprogramma:
 - Participatie vrouwen
 - PaVEM

Er is geen website meer van PaVEM. Alle links naar PaVEM leiden naar KIEM.
- www.doemee.nl
- FORUM <http://www.forum.nl/>
Als je op de Forum-site naar 'Projecten' gaat, kom je in het werkplan 2006. Onder het onderdeel Servicecentrum Integratie staat een aantal producten genoemd.
- Regiegroep Allochtone vrouwen en arbeid (*geen eigen website, werkplan gedownload*)
- Ministerie van SZW: Emancipatiebeleid allochtone vrouwen
http://home.szw.nl/navigatie/rubriek/dsp_rubriek.cfm?rubriek_id=5&subrubriek_id=500&link_id=30258
- Toolkit participatie <http://www.toolkitparticipatie.nl/home.htm>
- IIAV (Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging): dossier maatschappelijke participatie voor vrouwen uit etnische minderheidsgroepen.
Geen nieuwe informatie gevonden.
- IIAV catalogus
- Picarta

Periode afgebakend: vanaf ongeveer 1998

De aldus opgespoorde projecten zijn aangevuld met projecten die de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut in ander onderzoek op het spoor zijn gekomen. Tot slot is aan de contactpersonen in de drie deelnemende gemeenten gevraagd om informatie te verstrekken over projecten die in hun gemeenten zijn of worden uitgevoerd.

Voor het construeren van de staalkaart van projecten door de onderzoekers een lijst met criteria opgesteld (figuur 4.2). Een eerste selectiecriteria vormde de doelgroep van projecten. Projecten dienden gericht te zijn op de categorie oudere allochtone vrouwen met weinig opleiding of hier op zijn minst op toepasbaar zijn.

Het tweede criterium spreekt voor zich: projecten dienden gericht te zijn op het bevorderen van zelfredzaamheid van (laagopgeleide oudere) allochtone vrouwen.

Figuur 4.2 Criteria voor de selectie van projecten

<p>Doelgroep</p> <ul style="list-style-type: none">• De praktijk richt zich direct op de doelgroep oudere, laagopgeleide allochtone vrouwen of is daarop toepasbaar.
<p>Doelstelling</p> <ul style="list-style-type: none">• De praktijk is direct of indirect gericht op het bevorderen van zelfredzaamheid van (laagopgeleide oudere) allochtone vrouwen.
<p>Diversiteit naar doelstelling</p> <ul style="list-style-type: none">• Autonomie: informatie/voorlichting/kennisoverdracht (in eigen taal)• Communicatie (vaardigheid Nederlandse taal)• Gezondheid (lichamelijk/psychisch)/welbevinden/levensgeluk• Netwerk (in de buurt/leefomgeving)• Competenties/zelfvertrouwen/empowerment• Indirect: aanpassingen gemeentelijk apparaat / structuren / organisatie• Indirect: diversiteitsbeleid bij instellingen
<p>Methodiek</p> <ul style="list-style-type: none">• De methodiek staat zodanig beschreven dat de praktijk overdraagbaar is naar andere situaties/locaties: (meetbare) doelen zijn omschreven, de werkwijze is geëxpliciteerd, materialen, trainingen en/of trainingshandleidingen zijn aanwezig.• De methode kenmerkt zich door 'geprogrammeerde flexibiliteit': de praktijk moet kunnen inspelen op individuele verschillen.• De praktijk moet gericht zijn op positief geëvalueerde werkprincipes, zoals aansluiten bij de vragen en behoeften van de doelgroep, versterken van hun eigen krachten, mogelijkheden en zelfvertrouwen, benaderen vanuit sensitiviteit voor de specifieke sociale/culturele 'habitus', aansluiten bij de sociale netwerken en informele steunsyste- men van de doelgroep.
<p>Effectiviteit</p> <ul style="list-style-type: none">• De praktijk is effectief (wetenschappelijk onderbouwd, positieve resultaten uit effectonderzoek, systeem voor kwaliteitsbewaking voor de uitvoering), dan wel veel- belovend/inspirerend.

Een derde categorie van selectiecriteria heeft betrekking op de diversiteit naar doelstelling. Zoals in het vorige hoofdstuk naar voren kwam, gaat onder de brede term 'zelfredzaamheid' een scala van betekenissen schuil. Het diversiteitscrite- rium werd toegevoegd om deze breedte aan mogelijke doelstellingen recht te doen.

Ten vierde dienden projecten te voldoen aan bepaalde methodische aspecten. De methodiek diende beschreven te zijn en overdraagbaar naar andere locaties. De methode diende in te kunnen spelen op individuele verschillen. Dit selectiecri- terium werd nog belangrijker door het feit dat veel projecten niet in het bijzonder bedoeld zijn voor oudere allochtone vrouwen. Daarnaast is bij de selectie gebruik gemaakt van wetenschappelijk onderbouwde algemene inzichten in werkzame factoren. De kennis over wat wel en niet werkt in programma's die preventie of ontwikkelingsstimulering beogen is de laatste jaren sterk gegroeid. Er bestaat inmiddels veel overeenstemming over algemeen werkzame factoren die effectief zijn bij alle doelgroepen, zoals een goede kwaliteit van de relatie met de doelgroep, aansluiting bij bestaande vragen en behoeften, goede afspraken, gebruik van motiverende technieken et cetera (onder meer Van Yperen, 2003). Het criterium 'effectiviteit' (evidence based projecten) bleek in de praktijk moeilijk te handhaven, omdat er vrijwel geen projecten waren die wetenschap-

pelijk zijn geëvalueerd op effecten (zie ook Van Dijke et al., 1999; NIZW, 2001; Ince et al., 2004). Om deze reden zijn ook 'veelbelovende' activiteiten meegenomen bij de selectie.

Bevindingen

De gevolgde strategieën hebben ongeveer 25 projecten opgeleverd die zijn gericht op het ondersteunen van participatie, empowerment of zelfredzaamheid van allochtone vrouwen. Hieronder wordt kort ingegaan op kenmerken van de projecten.

Doelgroep

Het valt op dat veel projecten hun doelgroep ruim definiëren. Een vaak genoemd begrip is 'allochtone vrouwen' 'of migrantenvrouwen'. Soms zijn aan deze kwalificaties nog kenmerken toegevoegd, zoals 'die weinig Nederlands spreken', maar dit is lang niet altijd het geval. In de beschrijving van het project blijkt echter meestal dat de doelgroep wel degelijk smaller is dan aanvankelijk wordt gesuggereerd. Het blijkt dan bijvoorbeeld over 'Turkse en Marokkaanse vrouwen' te gaan, of over 'geïsoleerde vrouwen'.

Doelstelling

In slechts een enkel project wordt het vergroten van zelfredzaamheid, of autonomie expliciet genoemd als doel. Vaker worden andere termen gebruikt, zoals 'het betrekken van vrouwen bij de samenleving' 'het bewust maken van...', 'geven van informatie over...', etc.

Beschrijving

De beschrijvingen van de projecten zijn goeddeels op internet te vinden, vaak bij <http://www.kiemnet.nl>. De beschrijvingen geven een beeld van de projecten, maar deze is meestal heel summier. Van een aantal projecten lukt het om via internet uitgebreidere informatie te vinden. Dit is echter lang niet altijd het geval.

Methoden

Wat geldt voor de algemene beschrijvingen van het project, geldt ook voor de beschrijving van de gehanteerde methoden. Veel projecten zijn op locatie ontstaan vanuit een vraag of behoefte, waardoor methoden en werkprincipes vaak 'on the job' zijn ontwikkeld. In sommige gevallen is middels een procesevaluatie beschreven welke stappen zijn gevolgd. Voor de grote meerderheid van de projecten is dit echter niet het geval. Ook is nauwelijks sprake van handboeken of handleidingen waarin ten behoeve van de overdraagbaarheid de gevolgde stappen zijn beschreven.

Evaluatie

Slechts een enkel project is geëvalueerd door een onafhankelijke instelling/persoon. Als evaluatie al heeft plaatsgevonden, dan ligt de nadruk meestal op proceskenmerken en minder op uitkomsten of effecten van het project.

4.3 Typering van de projecten: de staalkaart

In het voorgaande is reeds opgemerkt dat de term 'zelfredzaamheid' in de gevonden projecten niet altijd wordt gebruikt, of op uiteenlopende wijze wordt gedefinieerd. Dit komt omdat de projecten vaak focussen op een onderdeel van zelfredzaamheid. Zo zijn er projecten die zich richten op het vergroten van de

autonomie van allochtone vrouwen. Andere projecten richten zich op het ondersteunen van vrouwen bij het zelfstandig uitvoeren van algemene dagelijkse handelingen.

Om de gemeente Enschede te helpen bij het vinden van het juiste type project, passend bij doelstellingen van het beleid en bij de lokale context, zijn de gevonden projecten gecategoriseerd naar doel en middel in een staalkaart (figuur 4.3).

Figuur 4.3 Staalkaart van projecten

Type 1	Autonomie (informatie/voorlichting/kennisoverdracht, in eigen taal)
Type 2	Communicatie (vaardigheid Nederlandse taal)
Type 3	Gezondheid (lichamelijk/psychisch)/welbevinden/levensgeluk
Type 4	Netwerk (in de buurt/leefomgeving)
Type 5	Competenties/zelfvertrouwen/empowerment
Type 6	Indirect: aanpassingen gemeentelijk apparaat/structuren/organisatie
Type 7	Indirect: diversiteitsbeleid bij instellingen

Vermeld moet worden dat het niet altijd zo was dat projecten uitsluitend in één categorie pasten. Het komt vaker dan niet voor dat een project meerdere subdoelen beoogt en hier ook diverse middelen voor inzet. Voor een analyse door een gemeente die actief wil bijdragen aan de vergroting van de zelfredzaamheid van allochtone vrouwen is het echter van belang doelstellingen en middelen (en de onderlinge relatie hiertussen) scherp in het vizier te houden. Bij de bespreking van de staalkaart met de gemeente was ter illustratie bij elk type project een voorbeeldproject opgenomen. De beschrijving van de voorbeeldprojecten is te vinden in bijlage 1. In het volgende worden de verschillende onderdelen van de staalkaart toegelicht.

Type 1 Autonomie: informatie/voorlichting/kennisoverdracht (in eigen taal)

Dit type projecten is gericht op het vergroten van de keuzemogelijkheden van allochtone (vrouwelijke) migranten. Achterliggend idee is dat deze doelgroep over onvoldoende kennis/informatie beschikt om goede keuzes te kunnen maken ten aanzien van bijvoorbeeld de eigen oude dag. Het op gang brengen van een bewustwordingsproces ('ik kan en mag kiezen') is vaak onderdeel van deze projecten.

Er worden diverse middelen ingezet om dit doel te bereiken: groepsvoorlichting is de belangrijkste, waarbij wordt aangemerkt dat deze alleen effectief kan zijn als deze goed aansluit bij de doelgroep (en dus bijvoorbeeld in de eigen taal, of in de eigen fysieke, sociale en culturele context plaatsvindt). Hiertoe worden soms allochtone vrijwilligers, of zogenaamde 'paraprofessionals' (personen afkomstig uit, of in de nabijheid van de doelgroep die voor een instelling werkt en een brugfunctie vervult) ingezet.

Type 2 Communicatie (vaardigheid Nederlandse taal)

Deze projecten richten zich op het vergroten van de vaardigheid in (het spreken van) de Nederlandse taal. De projecten onderscheiden zich van het reguliere NT2 taalaanbod dat veelal door ROC's wordt georganiseerd doordat specifiek rekening wordt gehouden met het feit dat de deelnemers zich in een achterstandspositie bevinden (soms al heel lang - oudkomers) en een geïsoleerd leven leiden. Dit resulteert in het gebruik van methodieken die goed aansluiten bij het praktische dagelijkse leven én de deelnemers stimuleren om de verworven vaardigheden daadwerkelijk te gebruiken.

Er worden diverse middelen ingezet om dit doel te bereiken. (Individuele) taallessen worden vaak gecombineerd met groepsbijeenkomst waarin onderlinge

dialogo centraal staat. De gespreksonderwerpen sluiten nauw aan bij de interesses van de deelnemers en worden soms in samenspraak met hun gekozen. In sommige gevallen worden (autochtone) vrijwilligers ingezet om de taallessen of de groepsbijeenkomsten te begeleiden.

Type 3 Gezondheid (lichamelijk/psychisch)/welbevinden/levensgeluk

Deze projecten komen meestal voort uit de constatering dat (oudere) allochtone vrouwen vaak geconfronteerd worden met vage lichamelijke klachten of algemene spanningsklachten. Deze klachten komen soms terecht bij de eerste lijn van de gezondheidszorg (huisarts), maar vaak is juist de afwezigheid van de doelgroep bij hulpverleningsinstanties (tweedelijns gezondheidszorg, GGZ, etc.) reden om specifiek aandacht aan de doelgroep te besteden. Doel van deze projecten is het bewust maken van wijze van ontstaan van klachten (bijvoorbeeld lichamelijke klachten kunnen ook door spanning ontstaan) en het aanbieden van manieren om klachten (zelf) te verminderen.

Er worden diverse middelen ingezet om dit doel te bereiken: groepsvoorlichting, groepsbijeenkomsten, (samen) sporten en doorverwijzing naar hulpverlening.

Type 4 Netwerk (in de buurt/leefomgeving)

Deze projecten worden vaak geïnitieerd vanuit welzijnsinstellingen die constateren dat zij de doelgroep onvoldoende bereiken/in het vizier hebben. Achterliggende gedachte is dat de doelgroep oudere allochtone vrouwen veel tijd in en om het huis doorbrengen en dat de buurt of de wijk dus een belangrijke rol in hun leven speelt. Als deze vrouwen desondanks geen of weinig gebruik maken van buurtgebonden/wijkgebonden voorzieningen wordt via actieve wervingsmethodieken en laagdrempelige (inloop)voorzieningen getracht vrouwen te interesseren voor deelname aan allerlei activiteiten en/of ontmoetingsmogelijkheden.

De middelen die hiertoe worden ingezet zijn divers: vaak blijkt het nodig om 'outreaching' te werken, dat wil zeggen, om actief op zoek te gaan naar de doelgroep en hen te overreden deel te nemen. In sommige gevallen worden hiertoe paraprofessionals en/of (allochtone) vrijwilligers ingezet.

Type 5 Competenties/zelfvertrouwen/empowerment

Deze projecten gaan uit van het idee dat 'participatie' of 'emancipatie' van de doelgroep laagopgeleide (oudere) allochtone vrouwen alleen mogelijk is als de doelgroep voldoende zelfvertrouwen heeft en over competenties beschikt om 'de stap naar buiten' ook daadwerkelijk te kunnen maken. Het stimuleren van een bewustwordingsproces, het discussiëren over de eigen rol in het gezin en in de samenleving, het aanboren van de kwaliteiten bij de doelgroep en het (sociaal) activeren zijn belangrijke ingrediënten in deze projecten. Een belangrijk middel hierbij is het groepsproces: vrouwen kunnen 'onderling' veilig over drempels heenstappen en van elkaars ervaringen leren. Bovendien bouwen zij daarmee een (nieuw) netwerk op dat zij vaak ontbeerden. Soms wordt gewerkt met zogenaamde rolmodellen: vrouwen die de stap 'naar buiten' al hebben gemaakt.

Type 6 Indirect: aanpassingen gemeentelijk apparaat/structuren/organisatie

In tegenstelling tot bovengenoemde type projecten, zijn deze projecten niet direct gericht op de doelgroep laagopgeleide oudere allochtone vrouwen, maar op de gemeente waarin deze vrouwen wonen. Achterliggend idee is dat een (integrale) visie op participatie van allochtone vrouwen onontbeerlijk is om tot gefundeerde afwegingen te komen in de ontwikkeling van gemeentelijk beleid: wat zijn de beleidsdoelen en hoe kunnen deze worden gerealiseerd?

Middelen die voor het bereiken van dit doel worden ingezet zijn handreikingen of routeplanners voor gemeenteambtenaren/beleidsmakers, al dan niet gestoeld op ervaringen in andere gemeenten.

Type 7 Indirect: diversiteitsbeleid bij instellingen

Ook dit type project richt zich in eerste instantie niet (alleen) op de doelgroep laagopgeleide, oudere, allochtone vrouwen. De doelgroep wordt hier gevormd door instellingen, die constateren dat zij de allochtone vrouwen niet bereiken. Dit noopt tot het inzetten van methodieken die de eigen organisatie dusdanig verandert, dat deze wél toegankelijk wordt voor de doelgroep. Interculturalisering of diversiteitsbeleid zijn de meest gebruikte begrippen. Middelen die hiertoe worden ingezet zijn: (bij)scholing van het eigen personeel, het aanstellen van personeel met diverse herkomsten, etc.

De keuze van de gemeente Enschede

Aan de hand van de 'staalkaart' uit hoofdstuk 4 is samen met de gemeente Enschede een keuze gemaakt welk type project het beste zou passen bij de gemeentelijke doelen en context. De uitkomst daarvan wordt gepresenteerd in paragraaf 5.1. In een interactieve dag met vertegenwoordigers uit projecten en van de gemeente heeft een verdieping plaatsgevonden waarbij concretere informatie is gegenereerd die voor de gemeente van belang kan zijn. Hiervan wordt verslag gedaan in paragraaf 5.2. In 5.3 wordt tot slot kort ingegaan op de vervolgstappen die de gemeente Enschede wil zetten.

5.1 Keuze uit de staalkaart

In hoofdstuk 3 kwam ter sprake dat de gemeente Enschede met projecten gericht op sociale zelfredzaamheid van allochtone oudere laagopgeleide vrouwen vooral wil bereiken dat vrouwen uiteindelijk maatschappelijk participeren. Taal is daarbij belangrijk, onder andere voor het versterken van zelfvertrouwen maar ook met het oog op de aansluiting bij de Nederlandse maatschappij. In de gemeente is kort geleden een project gestart gericht op allochtone kansarme vrouwen, 'Doe meer mee'. Dit project is niet in het bijzonder gericht op de oudere doelgroep. De kans is daarmee groot dat deze doelgroep niet snel wordt bereikt. Jongere vrouwen zijn immers vaak gemakkelijker te bereiken. Uit een gesprek met de beleidsambtenaar integratiebeleid van de gemeente kwam naar voren dat de gemeente enthousiast is over het 'Doe meer mee' project, omdat het zich zowel richt op taal als op het versterken van zelfvertrouwen, én omdat het project een 'maatjes'-component heeft.

De interesse van de gemeente gaat dan ook in het bijzonder uit naar projecten die zich richten op het versterken van zelfvertrouwen/competenties/empowerment. Eén concreet project, dat was opgenomen als voorbeeld in de staalkaart, sprak in het bijzonder aan: het Leidse project 'Themis'. In bijlage 2 van dit rapport staat dit project uitgebreid beschreven. Wat de gemeente aanspreekt is de combinatie van verschillende elementen: aandacht voor competenties én taal mét een maatjesproject eraan gekoppeld. Het project is extern geëvalueerd door studenten van de universiteit Utrecht. Zij hebben 7 deelnemers, enkele maatjes en enkele begeleidsters van de groep ondervraagd over veranderingen die het project voor deelnemers heeft teweeg gebracht (zie verder bijlage 2).

De beleidsambtenaar gaf aan dat projecten van andere typen al veel voorhanden zijn in Enschede, en een belangrijke bijdrage leveren aan het versterken van de zelfredzaamheid van oudere migrantenvrouwen in de gemeente, maar niet

voldoende. Gezondheidsvoorlichting (type 1) gebeurt bijvoorbeeld al veel in de zelforganisaties en heeft zijn functie en blijft ook in de toekomst belangrijk. Maar het brengt vrouwen niet zozeer direct in contact met de buitenwereld. De gemeente kent taalprojecten (type 2) die 'outreaching' werken (vrouwen worden thuis bezocht), maar daar wordt weer geen aandacht besteed aan competenties gericht op zelfredzaamheid. Gezondheidsprojecten (type 3) zijn er al, onder meer bij een Marokkaanse moskee. Ze zijn belangrijk maar het vergroten van zelfredzaamheid vormt er niet de hoogste prioriteit. Diversiteitsbeleid bij instellingen, tot slot, moet binnen bestaande subsidieafspraken worden gerealiseerd en betreft een bredere doelgroep dan oudere allochtone vrouwen. Het staat hoog op de agenda in deze collegeperiode. Enschede ziet goede kansen voor het interculturaliseren van het personeelsbestand van zorginstellingen, aangezien de tweede generatie Suryoye het goed doet in het onderwijs.

De belangrijke aandachtspunten bij de toepassing van een project als Themis in Enschede die in het gesprek naar voren kwamen waren:

- Zorg dat een nieuw project aansluit bij het lopende traject 'Doe Meer Mee'.
- Zorg dat het aansluit bij allochtone oudere vrouwen (bijv. als gespreksonderwerp gezondheid); wellicht in de vorm van een parallelle groep bij Doe Meer Mee, specifiek gericht op oudere vrouwen.
- Alifa bereikt veel allochtone groepen. Het intercultureel vrouwencentrum richt zich in aanbod vaak meer op hogeropgeleide vrouwen. Werving vormt dus een extra aandachtspunt.
- De grootste groepen in Enschede zijn de Turkse en Suryoye groep. Suryoye spreken een andere taal (Aramees) en hebben een andere achtergrond. In Enschede zijn er goede netwerken van Suryoye, goede vindplaatsen voor vrouwen. Bijvoorbeeld de kerk. Suryoye wonen in Enschede heel geconcentreerd (in Zuid). Turkse organisaties in Enschede hebben ook goed bereik onder de doelgroep.

5.2 Themis in de gemeente Enschede

Op 20 juni 2007 vond in de gemeente Enschede de expertbijeenkomst plaats, waarbij een aantal experts uit de gemeente en enkele vertegenwoordigers van het project Themis plus een landelijk deskundige op het gebied van allochtone ouderen bijeen kwamen. Uit de gemeente waren behalve beleidsambtenaren vertegenwoordigers van de Welzijnsinstelling Alifa en de Volksuniversiteit (project Doe Meer Mee) en van Humanitas (maatjesproject) aanwezig. Onder leiding van de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut werd gediscussieerd over de mogelijkheden om een project als Themis toe te passen in Enschede, en toepasbaar te maken voor de doelgroep allochtone oudere vrouwen. Dhr. Van 't Rood van Themis lichtte tijdens de bijeenkomst het project nader toe, Mw. de Bock van de gemeente Enschede gaf de achtergrond aan van de huidige aandacht voor projecten rond het bevorderen van zelfredzaamheid van de categorie oudere migrantenvrouwen in de gemeente. Met de aanwezigen werd vervolgens in vier ronden gediscussieerd over de bruikbaarheid van een aanpak als die van Themis voor de doelgroep, de inbedding in de lokale context, de goed werkende elementen en knelpunten van Themis en kosten van Themis. In het volgende wordt verslag gedaan van de bijeenkomst. De belangrijkste punten zijn daarbij per onderwerp samengevat.

Lokale context gemeente

De aanleiding voor de zoektocht naar projecten gericht op het vergroten van zelfredzaamheid is tijdens de bijeenkomst kort toegelicht. De gemeente Enschede zocht naar projecten om de zelfredzaamheid van oudere laagopgeleide vrouwen te vergroten, voor deze categorie is er nog weinig in Enschede. Men stuitte op allerlei projectbeschrijvingen die maar half inzicht gaven in doel, kosten en werkwijze van projecten. Bij nabellen bleken namen/adressen vaak niet te kloppen of het project niet meer te bestaan. Dit vormde de reden om bij Nicis, samen met de gemeenten Hengelo en Almelo, een aanvraag te doen met als doel te komen tot bruikbare informatie over projecten voor de gemeente. Inmiddels is in Enschede sinds kort het project 'Doe meer mee' gestart, een samenwerkingsverband tussen de Volksuniversiteit, het intercultureel vrouwen-centrum en welzijnsorganisatie Alifa, gesubsidieerd door het Oranjefonds. Dit project, dat drie jaar gaat lopen en daarna zonder steun van het Oranjefonds moet gaan draaien, richt zich vooral op jongere vrouwen. In het project wordt evenals bij Themis gewerkt aan taal én het ontwikkelen van zelfvertrouwen. Maar, het staat aan het begin, mogelijk kan nog een en ander worden opgestoken van de aanpak van Themis. Bovendien, Doe meer Mee richt zich vooral op jongere vrouwen; voor oudere vrouwen is er weinig in de gemeente. Eén van de weinige projecten is het maatjesproject van Humanitas/VOC-Tandem, waarin verschillende categorieën allochtone vrouwen - waaronder oudere vrouwen - worden gekoppeld aan maatjes.

Bij de gemeente werkt men op dit moment aan een nota integratiebeleid; die zal binnenkort worden afgerond. Daarin wordt onder andere geconstateerd dat er voor oudere allochtone vrouwen weinig is buiten gezondheidsvoorlichting en intermediairs die vraag en aanbod beter bij elkaar brengen.

De Themis-aanpak

Themis is ontwikkeld vanuit een lange traditie van participatieve methoden (Paulo Freire, Vygotski), vanuit inzichten over hoe mensen leren, rekening houdend met factoren als leeftijd, context en voorgeschiedenis. De eigen belevingswereld van deelnemers staat centraal. Door die zo goed mogelijk in beeld te krijgen, worden deelnemers optimaal gemotiveerd om te leren. Themis werkt niet met vaste boekjes, maar met vaste elementen als de Themis boom en met een hele serie prenten, waarmee allerlei elementen uit de leefwereld van vrouwen kunnen worden verbeeld. Voor oudere migrantenvrouwen, maar ook voor jongere vrouwen, is de ervaring dat enkele thema's altijd heel belangrijk zijn: gezondheid, taal (wordt speels geleerd, door rollenspelen, ook door oefenen 'buiten'), en zelfvertrouwen/zelfbeeld. Veel vrouwen hebben een weinig positief zelfbeeld en weinig zelfvertrouwen, is de ervaring. Voor leren is een minimum niveau van zelfvertrouwen/expressievermogen nodig. Daaraan wordt dan ook het eerst gewerkt. Vrouwen leren bijvoorbeeld assertiever te worden, op een effectieve manier 'nee' zeggen. Themis maakt gebruik van inzichten opgedaan in ontwikkelingslanden over hoe je mensen over de drempel kunt krijgen om zich te uiten en zelfvertrouwen te gaan ontwikkelen. Dat betekent: visueel werken, de leefwereld in beeld brengen via prenten, verhalen laten vertellen. Veranderingen in de loop van de tijd in de levens van vrouwen worden in beeld gebracht aan de hand van de Themis boom. Onderwerpen als de kleinkinderen, huishouden etc. worden door vrouwen op verschillende takken van de boom geplaatst en daarbij wordt de waardering van die thema's aangegeven (bijv. 'dit gaat heel goed, dit iets minder'). Vrouwen leren reflecteren op hun eigen leven, ook op hun eigen (dominante) rol als schoonmoeder bijvoorbeeld.

De cursus is deels 'binnen' en deels ook 'buiten' (activiteiten). Er wordt gewerkt met 'maatjes', die individueel of in groepjes begeleiding geven, bijvoorbeeld elke week 1 dagdeel naar buiten.

Veiligheid en herkenning zijn belangrijke voorwaarden voor het goed functioneren van groepen. Roddel is een centraal aandachtspunt. Hoewel taal niet centraal staat, leert de ervaring dat vrouwen in 300 uur van taalniveau 0 naar 2 gaan. Vrouwen gaan vaak vanzelf vragen om taal en bovendien blijkt niet zelden dat ze al meer weten dan ze denken. Themis heeft inmiddels het landelijke keurmerk voor inburgering (maar kan ook worden ingezet met een ander doel dan inburgering).

De groepen worden bij Themis zo homogeen mogelijk samengesteld (sekses, moedertaal). Analfabeten en alfabeten worden niet samen geplaatst, wel zijn er verschillen in taalbeheersings- of opleidingsniveau binnen groepen. Enig niveauverschil is ook goed voor het groepsfunctioneren, bijvoorbeeld het ontstaan van informeel leiderschap. Veel vrouwen hebben psychosomatische problemen. Daar wordt aan gewerkt; de grens ligt echter bij borderline problematiek. De begeleidster die voor de groep staat moet de cultuur en moedertaal van de groep kennen. Daarnaast is belangrijk dat zij een empathische houding heeft en niet alleen de eigen gemeenschap en taal/cultuur maar ook de Nederlandse taal en samenleving goed kent. Aansluiting bij de moedertaal is van belang omdat bij de cursus vaak veel emoties naar voren komen en deze vaak in eerste instantie beter in de eigen taal worden geuit.

Om uitdoven van effecten en het kwijtraken van vrouwen na afronding van het project te voorkomen is het belangrijk dat Themis goed is ingebed in de lokale context; samenwerking met lokale organisaties is een belangrijke voorwaarde. Ook om te zorgen voor continuïteit en nazorg, begeleiding nadat de cursus is afgerond. In Leiden hebben vrouwen bijvoorbeeld een zelfhulpgroep opgezet; belangrijk is dat daar enige begeleiding bij is.

Vragen over Themis

Themis is extern geëvalueerd door de Universiteit Utrecht. Het valt een van de deelnemers aan de expertbijeenkomst op dat in de evaluatie van Themis o.a. de Nederlandse maatjes minder positief zijn over de vorderingen qua taal. Er is volgens de Nederlandse maatjes bovendien meer in de eigen taal gesproken dan de bedoeling was. Dat klopt, aldus de projectvertegenwoordiger, maar het werkt uiteindelijk beter om eerst aan zelfvertrouwen te werken, ook als dit betekent in het begin meer in de eigen taal praten, zo is de ervaring van Themis. Bovendien: Nederlandse maatjes verwachten vaak meer dan reëel is.

De vraag komt op of een begeleidster uit de eigen groep altijd te verkiezen is boven een begeleidster van andere herkomst, in verband met de (angst voor) roddel. Bij het maatjesproject van Humanitas zijn goede ervaringen opgedaan met het werken met leidsters van dezelfde herkomst, maar uit een andere gemeente, bijv. Hengelo.

Afbakening doelgroep

De gemeente kiest met 45+ een vrij brede categorie van 'oudere migrantenvrouwen'. Binnen deze brede categorie zou de doelgroep waarop het beleid zich toespitst nog nader moeten worden afgebakend / gespecificeerd, zo komt in de bijeenkomst naar voren. Er zijn diverse subgroepen in de totale groep 45 plussers, waaronder ook wellicht vrouwen die al zelfredzaam zijn (geworden), vrouwen met een hogere opleiding enz. Op wie wil de gemeente zich (in eerste instantie) richten? Oudere vrouwen of juist jongere (45-55)? Moet leeftijd wel leidend zijn? Bijvoorbeeld: de gemeente zou zich kunnen richten op vrouwen die nu te afhankelijk zijn van derden, of op analfabeten. Hierover moet worden

nagedacht. Een begin daarvoor is ook een goed beeld van de (leefsituatie van) doelgroepen.

Aansluiten bij de doelgroep/ bij context

Themis sluit in potentie goed aan bij de doelgroep oudere migrantenvrouwen. Belangrijk bij het bevorderen van zelfredzaamheid is dat vrouwen worden aangesproken in de trant van 'wil je iets? wij kunnen je helpen' en niet door hen te zeggen 'jullie kunnen iets niet'. Een project als Themis, dat tamelijk open van opzet is, sluit aan bij de agenda van vrouwen en dat verhoogt de motivatie. In benadering komen de aanpak van 'Doe meer mee' die Enschede al volgt en Themis heel goed overeen, er zijn veel aanknopingspunten. De Themis-methodiek lijkt wat verder/dieper uitgewerkt dan 'Doe meer mee'. Aansluiting is er ook en zou er moeten zijn bij het 'maatjes' project, waarin o.a. wordt gewerkt met allochtone maatjes.

Voor een goede inbedding in de Enschedese context is het van belang ook het ouderenwerk te betrekken, zo komt aan de orde. Deze partij wordt gemist bij de bijeenkomst. Aansluiting van een project als Themis bij welzijnswerk is één belangrijke voorwaarde voor succes, maar vergeet de zorg niet, zeker als het om ouderen gaat. Zie ook de grote nadruk die bij vrouwen zelf vaak ligt op psychosomatische klachten (zie de eerdere beschrijving van Themis). Er moet een relatie worden gelegd met allochtone zorgconsulten, met preventiewerk. Instellingen als GGD, GGZ enz. Wellicht zijn er ook cursussen die aanvullend/ondersteunend kunnen zijn, zoals 'op eigen benen' (Menzis/ gezondheidscentra) of 'lichte dagen, donkere dagen'.

Een aanpak als die van Themis kan netwerken versterken; vrouwen doen er nieuwe contacten op, vaak blijven die contacten ook na afloop, doordat zelfhulpgroepen worden opgezet bijvoorbeeld. In dat opzicht sluit het programma goed aan bij de behoeften. Ook andere Enschedese programma's, bijvoorbeeld het project in Glanerbrug en het maatjesproject, genereren overigens nieuwe netwerken.

Oudere vrouwen uit migrantengroepen zijn niet zozeer geïsoleerd, is de opinie van de aanwezigen. Ze hebben bijvoorbeeld een groot persoonlijk netwerk, maar ze kunnen lang niet altijd vanzelfsprekend terugvallen op hun netwerk voor persoonlijke problemen. O.a. door te reflecteren op de eigen socialisatie, zoals bij Themis gebeurt, raken vrouwen 'empowered' en zelfredzamer. Standaardfrases als 'ik moet' kunnen veranderen in 'ik wil'. Veel vrouwen hebben er nog nooit over nagedacht wat zij zelf willen.

Benadering en vrouwen /werkwijze

Wees vanwege taalverschillen en mogelijke etnische/religieuze spanningen voorzichtig met direct mengen van groepen; veiligheid en herkenning staan voorop, zo leert de ervaring in verschillende projecten. Eerste uitgangspunt bij het formeren van groepen is dat de leefsituatie homogeen is. Dat vooronderstelt ook al een zekere homogeniteit qua achtergrond. Belangrijk is echter om niet van te voren alles vast te leggen. Het devies is: kijk wat er uit de groepen komt, geleidelijk is een verbreding mogelijk; niet forceren.

Bestaande projecten hebben bereik onder Turkse en Suryoye groepen, sommige hebben een wat meer gemengd karakter. De Marokkaanse groepering is klein en nog weinig in beeld, terwijl dat vermoedelijk wel een belangrijke doelgroep is, bijvoorbeeld de deelcategorie van oudere alleenstaande vrouwen waarvan velen zich talig, in sociaal en financieel opzicht slecht kunnen redden.

Er is kort gesproken over de rol van zelforganisaties bij werving/uitvoering van projecten om de zelfredzaamheid van oudere migrantenvrouwen te vergroten. Het beeld dat de Suryoye gemeenschap zo goed is georganiseerd moet worden

genuanceerd. Opgemerkt is dat Suryoye organisaties door mannen worden gedomineerd en dat de Suryoye vrouwenorganisatie Aram weinig inzicht heeft in de doelgroep.

Lokale context en beleidskader

Enschede kent een aantal goede bruikbare initiatieven en ervaren mensen maar het is een lappendeken. Organisaties die eigenlijk partners zouden moeten zijn kennen elkaars projecten onvoldoende. Bijvoorbeeld: vrijwel geen van de aanwezigen was op de hoogte van het maatjesproject voor oudere migrantenvrouwen van Humanitas. Het is belangrijk dat de gemeente zich verantwoordelijk maakt voor de problematiek, in casu het bevorderen van zelfredzaamheid. Belangrijk is ook: garantie van continuïteit, institutionele verankering. En rugdekking voor projecten, ook als er veel uitval is van vrouwen uit projecten, maar via de projecten toch een heel moeilijke categorie is bereikt. Het is tijd voor een samenhangend participatiebeleid waarin niet langer een project- maar een programmatische benadering voorop staat. Om een samenhangend participatiebeleid te realiseren, waarin zelfredzaamheid een plaats krijgt, zou het goed zijn alle betrokken partijen bij elkaar te verzamelen voor een bijeenkomst en gezamenlijk doelstellingen te formuleren, indicatoren, en bijvoorbeeld verantwoordelijkheden en wijzen van monitoring af te spreken. Themis kan bij zo'n bijeenkomst eventueel een ondersteunende rol vervullen.

Knelpunten in beleid

Bij projecten als 'Doe meer mee' en Themis worden vanuit de overheid altijd prestatie-eisen gesteld en dat lijkt zich moeilijk te verdragen met een bottom up benadering waarin behoeften van vrouwen zelf een belangrijke plaats hebben. De huidige beleidscontext vooronderstelt dat je vooraf een set indicatoren hebt waarop een project afgerekend kan worden. Indicatoren zijn uiteraard belangrijk, maar bij een bottom up benadering als die van Themis worden die samen met de doelgroep gaandeweg ontwikkeld op basis van de ervaringen en het werken in de groep. Uiteindelijk moet in onderhandeling met de financier van het project afspraken gemaakt worden over prestatie indicatoren. Bijvoorbeeld bij toepassing van Themis in Maastricht is hier expliciet ruimte voor ingebouwd. Vaak wordt door het beleid te eenzijdig gefocust op taal of wordt te eenzijdig inburgering als beleidscontext gehanteerd. Bijvoorbeeld: het projectvoorstel 'Doe meer mee' was in eerste instantie (ook) gericht op oudere vrouwen. De wethouder wilde echter een accent op jongere vrouwen, en mede om die reden is er nu nog steeds weinig voor de oudere doelgroep. De gemeente eiste bovendien dat taal een zeer belangrijke component werd in het project. De WMO kan een belangrijke alternatieve beleidscontext zijn, naast inburgering, om het beleid gericht op oudere vrouwen aan te koppelen. De 'taal'-eis kan dan wat minder prominent zijn. Taal verbetert overigens vanzelf als vrouwen zelfvertrouwen leren versterken en de weg gaan vinden naar instanties, burenhulp durven inschakelen et cetera. In een project als Themis wordt het zelf naar de huisarts durven gaan zonder kind al als een fantastisch resultaat beschouwd, en dat is waar het o.a. om gaat bij zelfredzaamheid van ouderen in WMO-kader. De agenda van vrouwen zelf en van de gemeente komen hier overigens samen: vrouwen worden in de Nederlandse context steeds meer gedwongen zelfredzaam te worden, nu jongeren hen niet meer altijd kunnen bijstaan vanwege zorg voor het eigen gezin én werk buitenshuis.

Aandachtspunten: hoe een project als Themis te benutten in Enschede?

- frequentie/intensiteit: er is veel variatie mogelijk in de frequentie/intensiteit van het project, afhankelijk van gemeentelijke wensen enz. In Maastricht ligt de frequentie wat te hoog. Een gemiddelde van twee keer per week is mooi. Opbouwen in de loop van de cursus is ook mogelijk; Bij Doe Meer Mee wordt de frequentie bijvoorbeeld opgebouwd van één dagdeel aan het begin tot vier aan het eind.
- Themis kán opereren binnen het strakke kader van inburgering en binnen 300 uur het A2 niveau bereiken, maar werkt bij voorkeur in een ruimer kader. Taal is in wezen niet de prioriteit in dit programma (en ook niet van de gemeente Enschede).
- De ervaring is, dat je bepaalde groepen niet kunt opnemen in deze methode, bijvoorbeeld mensen met borderline stoornis. Psychosomatische problemen krijgen in de cursus een plek.
- Besteed aandacht aan de werving van goede begeleidsters voor de groepen. Het is niet altijd gemakkelijk om voor dit werk geschikte mensen uit de eigen gemeenschap te vinden, met voldoende opleidingsniveau, communicatieve vaardigheden, het vermogen tot kritische zelfreflectie.
- Aan Themis valt nog te verbeteren: de begeleiding van 'maatjes'. Deze moet een structureel onderdeel zijn van het project, evenals professionele begeleiding van de follow-up. Als vrouwen bijvoorbeeld zelf een zelfhulpgroep opzetten, zoals in Leiden is gebeurd na afsluiting Themis, moet dit goed worden begeleid.

Kosten van Themis

Als de gemeente Themis wil gaan gebruiken bij het bevorderen van zelfredzaamheid van allochtone oudere vrouwen in de gemeente, zijn er de volgende kostenposten waarmee rekening moet worden gehouden:

- basistraining van begeleidsters
- personeelskosten van begeleidsters
- kosten van de locatie(s)
- begeleiding/training on the job en doorontwikkeling/aanpassing programma gaandeweg, incl. om de 3 weken supervisie

Bij meer groepen zijn er schaalvoordelen.

Vanuit Themis zijn meer modaliteiten mogelijk. Bijvoorbeeld Themis kan het hele traject op zich nemen, van werving tot en met nazorg, maar er kan ook worden gedacht aan overdracht van de methodiek, waarbij uitvoerende partijen in de gemeente direct aan de slag gaan met Themis. Een combinatie van beide is ook mogelijk.

Samenvatting van de belangrijkste punten

Beleidscontext

Naast inburgering/integratie is vooral de WMO context van belang. De WMO vooronderstelt dat burgers zelf verantwoordelijk zijn voor de organisatie van hun zorg. Voorwaarde daarvoor is zelfredzaamheid en een zekere taalvaardigheid in het Nederlands.

Werkwijze Themis

De Themis werkwijze kent drie elementen, ten eerste het werken in de groep, ten tweede het werken met maatjes die vrouwen individueel of in groepjes begeleiden en de link helpen leggen met de buitenwereld. Ten derde vervolgcactiviteiten waarbij zelfhulpgroepen een rol kunnen spelen; hiermee wordt

duurzaamheid/continuïteit ingebouwd en uitdoving van effecten en het weer uit zicht verdwijnen van vrouwen voorkomen.

Werkwijze bij het bevorderen van zelfredzaamheid

In het kader van het bevorderen van zelfredzaamheid van laagopgeleide wat verder van maatschappelijke participatie afstaande oudere vrouwen zijn 3 aandachtspunten van belang:

1. bottom up benadering waarbij werken aan zelfvertrouwen voorop staat; verbetering van de taalbeheersing komt daarbij vanzelf aan de orde.
2. starten met redelijk homogene groepen (naar etniciteit en leefsituatie), afhankelijk van lokale mogelijkheden en doelen kan toegewerkt worden naar meer heterogeniteit van groepen.
3. gaandeweg ontwikkelen van prestatie-indicatoren, waarbij zowel uitgegaan wordt van doelen die groepen zelf formuleren als van de agenda van de gemeente

Probleemeigendom

Duidelijk moet zijn wie 'probleemeigenaar' is van het doel 'bevorderen van zelfredzaamheid' (in het kader van bredere participatiedoelen). Beleidserkenning/verantwoordelijkheid vanuit de gemeente voor dit onderwerp is van groot belang. Er moet gewerkt worden aan het actief verbinden van de betrokken partijen rond dat doel. Naast welzijn gaat het bij oudere allochtone vrouwen zeker ook om de zorgsector. Een belangrijke voorwaarde voor een goede samenwerking ten bate van deze categorie is ontkokering.

5.3 Conclusie: hoe nu verder?

De gemeente Enschede wil graag in aanvulling op het bestaande aanbod goede projecten ontwikkelen voor het bevorderen van de zelfredzaamheid van de doelgroep oudere allochtone vrouwen. In een expertbijeenkomst is daarom gesproken over de mogelijke toepassing van (elementen uit) het project 'Themis', dat het beste bleek aan te sluiten bij wat de gemeente op het oog had. Themis richt zich op de versterking van competenties die oudere allochtone vrouwen nodig hebben om in enige mate sociaal zelfredzaam te worden, en besteedt tegelijk aandacht aan taal. Tijdens de bijeenkomst met vertegenwoordigers van de gemeente en het project Themis kwam naar voren dat de gemeente zeker wat ziet in de aanpak van Themis. Bepaalde elementen daarin, zoals de aandacht voor continuïteit na afronding van het project, de bottom up benadering en de mogelijkheid het project in te bedden binnen lokale netwerken, spreken zeer aan. Voordat er een keuze kan volgen voor een specifiek project is echter sprake van een aantal randvoorwaarden waaraan moet zijn voldaan. Binnen de gemeente is er bijvoorbeeld geen duidelijke probleemeigenaar voor het bevorderen van zelfredzaamheid. Bovendien moet nog duidelijker worden welke categorie de gemeente binnen de brede doelgroep van 45 plus vrouwen van niet-westerse herkomst als eerste of met name wil bedienen.

Tijdens de bijeenkomst is gesproken over vervolgstappen die nodig zijn om een beredeneerde keuze te maken en om het beleid gericht op zelfredzaamheid van allochtone vrouwen krachtiger vorm te geven en beter in te bedden in de gemeente. De twee belangrijkste noemen we hier, tot slot.

Allereerst is een nadere doelgroepkeuze van belang. Daarvoor is meer *inzicht* nodig in de situatie van vrouwen van verschillende herkomst; een nadere

prioritering is wenselijk. De Marokkaanse groep (met name vrouwen die alleen zijn komen te staan) kwam naar voren als voorbeeldgroep die in het bijzonder een nieuw netwerk kan gebruiken. De gemeente wil daarnaast een lokale *'participatie-top'* beleggen waarbij belangrijke partijen bij elkaar worden gebracht en afspraken worden gemaakt over doelen en een programmatische aanpak van het bevorderen van zelfredzaamheid in de gemeente. Een belangrijk doel is de 'projectencarrousel' te overstijgen en te zorgen voor een doorgaande lijn, dat wil zeggen voor het 'vasthouden' van de bereikte vrouwen en zorgen voor verruiming van hun actieradius en participatiemogelijkheden (zie ook de Gruijter et al., 2007). De participatietop zou zich moeten richten op een bredere categorie, niet alleen die van oudere allochtone vrouwen in de gemeente.

Literatuur

- Boer, A. de (2006) (red.). *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: SCP.
- Boer, A. de, & Schellingerhout, R. (2004). Sociaal netwerk en verwachte steun. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 53-78.
- Buren, L.P. van, J. Hoeksma, & Voorham, T. (2002). *Visies van oudere migranten op de toekomst en de zorg. Onderzoek onder Surinaamse, Turkse en Marokkaanse ouderen in Rotterdam*. Rotterdam: GGD.
- Denktaş, S. (2000). De gezondheid van allochtonen. In: *Minderhedenmonitor 1999*. Rotterdam: ISEO & COS.
- Distelbrink, M., & Geense, P. (2003). 'Ouderen en zorg'. ISEO & COS. *Minderhedenmonitor 2002*. Rotterdam: ISEO & COS. p. 163-201.
- Distelbrink, M., Geense, P., & Pels, T. (red.) (2005). *Diversiteit in vaderschap*. Assen: Van Gorcum.
- Distelbrink, M., & Hooghiemstra, E. (2005). *Signalement 3a. Allochtone gezinnen: feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Dijke, A. van, Snijders, J., & Terpstra, L. (1999). *Het werkveld opvoedingsondersteuning en ontwikkelingsstimulering*. Utrecht: NIZW
- Equality (2007). *Factsheet inburgering en emancipatie*. <http://www.e-quality.nl>.
- Frieswijk, N. (2004). *Frail, but happy. The importance of self-management ability and social comparison for the subjective well-being of elderly persons*. Groningen: Proefschrift Rijksuniversiteit.
- Gemeente Enschede (2006). *Coalitieakkoord 2006 2010. 'Duurzaam versterken, krachtig verbinden'*.
- Gemeente Enschede (2007). *Conceptnota 'Enschede kleurt de stad', maart 2007*.
- Gosseling, H.J. (2001). *(G)een zorg voor later: participatie van allochtone ouderen en interculturalisatie van voorzieningen in Twente*. Almelo: Steunpunt Minderheden Overijssel.
- Gruijter, M. de, Boonstra, N., Pels, T., & Distelbrink, M. (2007). *Allochtone vrouwen doen mee! Eerste generatie allochtone vrouwen in Rotterdam en hun perspectief op activering*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Hell, L. van, & De Kleijn - De Vrankrijker, M. (1994). *Ouderen en zelfstandigheid. Een inventarisatie van begrippen, termen en definities*. Leiden: TNO Preventie en Gezondheid.

Hooghiemstra, E. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: SCP.

Keuzenkamp, S., & Merens, A. (red.). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: SCP.

Loog, A., & Overbeek, R. van (2006). *Ouder Worden in Nederland in de 21ste eeuw. Voorlichtingsprogramma welzijn-wonen-zorg voor oudere migranten en vluchtelingen*. Utrecht: NIZW (Vilans).

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2000). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie: het emancipatiebeleid voor de korte en middellange termijn*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2005). *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: vanzelfsprekend maar het gaat niet vanzelf*. Den Haag: Ministerie van SZW.

Nijsten, C. en Pels, T. (2000). *Opvoedingsdoelen*. T. Pels (red). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum, p. 33-55.

NIZW (2001). *Veelbelovend en effectief. Overzicht van preventieve projecten en programma's in de domeinen Gezin, School, Jeugd, Wijk. Eerste CtC-gids*. Utrecht: NIZW

Ince, D., Beumer, M., Jonkman, H., & Vergeer, M. (2004) *Veelbelovend en effectief. Overzicht van preventieprojecten en -programma's in de domeinen gezin, school, kinderen en jongeren, wijk. Tweede volledig herziene editie CtC-gids*. Utrecht: NIZW.

Oudenampsen, D., Nederland, T., Dogan, G, Lammerts, R. (2006). *Adviseren over maatschappelijke ondersteuning. Cliëntenparticipatie bij gemeenten*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

PaVEM (2005a). *Zij doen mee! Participatie Agenda 2010*. Den Haag: Ministerie SZW.

PaVEM (2005b). *Nationaal Actieplan Taal ToTaal 2005-2010*.

Pels, T., & Gruijter, M. de (2006). *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*. Assen: Van Gorcum.

Portegijs, W., Hermans, B., & Lalta, V. (2006). *Emancipatiemonitor 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: SCP.

Poort E.C., Spijker, J., Dijkshoorn, H., & Verhoeff, A.P. (2001). *Turkse en Marokkaanse ouders in Amsterdam 1999-2000*. Amsterdam: GG&GD Amsterdam, cluster EDG.

Poort, E.C., Spijker, J., Dijkshoorn, H., & Reijneveld S.A. (2003). *Zelfredzaamheid en zorggebruik van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse migranten-*

ouderen'. In: TSG : *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 81, 4, pag. 202-209.

Schellingerhout, R. (2004a). Opleiding, arbeid en inkomen. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 31-52.

Schellingerhout, R. (2004b). Gezondheid. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 104-135.

Schellingerhout, R. (2004c). Inleiding. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 3-10.

Schellingerhout, R. (2004d). Omvang en samenstelling van de allochtone ouderenbevolking. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 11-30.

Schellingerhout, R. (2004e). Sociaal-culturele integratie, tevredenheid met het bestaan in Nederland en terugkeergegeneigdheid. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 79-103.

Schellingerhout, R., & Klerk, M. de (2004). Gebruik van medische voorzieningen. Schellingerhout (red.). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 136-158.

T.K. 29203, nr. 27 (2005-2006). *Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2005*.

T.K. 30810, nr. 2 (2006-2007). *Jaarnota Integratiebeleid 2006*.

Turkenburg, M., & Gijsberts, M. (2006). Onderwijs en inburgering. Keuzenkamp, S. en A. Merens (red.). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: SCP, p. 39-67.

Valk, H. de, Esveldt, I., Henkens, K., & Liefbroer, A.C (2001). *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland. Een demografisch profiel*. Den Haag: WRR (werkdocument W123).

Voorham, A.J.J., & Hoop, T. de (2000). *Draagvlak voor inzet migrantenvoorlichters in Rotterdamse multiculturele huisartsenpraktijken*. GGD Rotterdam e.o.

Wit, L.C.L.J. de, Romijn, A., Jacobs, M.E., Kooi J., & Buysse, W.H. (2002). *Allochtone senioren in Zuid-Holland. Een inventariserend onderzoek naar de specifieke wensen en behoeften van allochtone senioren*. Voorburg: Stichting Tympan.

Yperen, T. van (2003). Gaandeweg. Inaugurale rede Universiteit Utrecht. Utrecht: NIZW.

Bijlage

Voorbeeldprojecten bij de staalkaart

In hoofdstuk 4 is een typologie van projecten die zich richten op het vergroten van zelfredzaamheid gepresenteerd. In deze bijlage worden per type project één of twee voorbeeldprojecten beschreven aan de hand van doelgroep, doelstelling, methodiek en bevindingen over effecten.

Type 1 Autonomie: informatie/voorlichting/kennisoverdracht (in eigen taal)

Project Ouder worden in Nederland

Doelgroep

De doelgroep van de voorlichting wordt gevormd door oudere migranten en vluchtelingen. Vrij algemeen wordt daarbij uitgegaan van 50-plussers. Het gaat om oudere Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, Arubanen, Chinezen, Molukkers, Kaapverdianen, Zuid-Europeanen zoals Spanjaarden, Grieken, Italianen, Portugezen, en vluchtelingen zoals oudere Vietnamezen, Irakezen, Iraniërs en Afghanen. Veel van deze ouderen spreken en begrijpen zeer beperkt Nederlands.

Doelstelling

- Ondersteuning geven aan de deelnemers om hun eigen koers te varen en invloed uit te oefenen op de kwaliteit van hun leven. (Effect: deelnemers geven na afloop van de bijeenkomsten aan dat ze (beter) weten wat ze willen voor de komende jaren en hoe ze dat kunnen vormgeven.)
- Een aanzet geven tot bewust nadenken over de ouderdomsfase en verhelderen dat er een wereld van verschil bestaat tussen de beelden over en realiteit van ouderdom in het land van herkomst en oud worden in Nederland. (Effect: er is een verschil tussen de nulmeting en de nameting wat betreft de beelden die mensen hebben over oud worden en zorg krijgen.)
- Een begin van een gesprek stimuleren tussen ouderen onderling over verwachtingen en opvattingen over en weer en wensen voor de toekomst. (Effect: verschil tussen de nulmeting en de nameting betreffende de mate waarin mensen thuis en met kinderen praten over hoe zij verantwoordelijkheden en wensen zien en de zaken praktisch regelen.)
- Mogelijkheden bieden voor oriëntatie en beeldvorming over wat het Nederlandse stelsel op het gebied van wonen, welzijn en zorg te bieden heeft aan thuiswonende ouderen (om hen in staat te stellen zo lang mogelijk in hun eigen huis te blijven). (Effect: via de nulmeting en de nameting is een verschil in kennisniveau aantoonbaar.)
- De weg wijzen naar die personen en instanties die op maat kunnen informeren en helpen in individuele gevallen. Dat is van belang voor het moment dat

de deelnemers hun eigen keuzes hebben gemaakt. (Effect: aantoonbare groei in cliëntcontacten van ouderenadviseurs en andere verwijzers in de weken na de bijeenkomsten.)

Beschrijving

Groepsgewijze voorlichting, bij voorkeur in de eigen taal. Dit houdt in dat de voorlichting wordt gegeven aan één groep ouderen die dezelfde taal spreekt. Dit betekent ook dat de cursusbegeleider de taal van de ouderen spreekt of met een tolk werkt. In sommige situaties is het om financiële en organisatorische redenen niet mogelijk om voorlichting te geven aan één taalgroep en moet een combinatie worden gemaakt van migranten en vluchtelingen die verschillende talen spreken. Dit is op zich wel mogelijk, maar het vraagt veel tijd voor vertalen en uitleg. Dan moet er rekening worden gehouden met een groter aantal dagdelen voor de uitvoering van dit programma.

Bij sommige groepen, zoals Turkse en Marokkaanse ouderen, blijkt uit ervaring dat het de voorkeur heeft om de voorlichting gescheiden aan mannen en vrouwen te geven. In de bijeenkomsten wordt ingegaan op de gevolgen van het ouder worden op het terrein van wonen, welzijn en zorg. De ouderen krijgen basisinformatie over de voorzieningen waar ouderen een beroep op kunnen doen in Nederland.

We pleiten ervoor dat organisatoren van de voorlichting partners zoeken voor de uitvoering ervan. De instellingen die aanbod hebben voor ouderen, hebben ook de opdracht om hun potentiële klanten goed te informeren. Als er formeel een samenwerkingsverband is overeengekomen, kan er voor onderdelen van de voorlichting gebruikgemaakt worden van de voorlichters uit de betreffende instellingen zonder dat daar een financiële vergoeding tegenover staat. Partners kunnen zijn: welzijn ouderen, woningcorporaties, thuiszorg, zelforganisaties⁴ of contactpersonen vanuit de doelgroep.

Het programma bestaat uit een kennismakingsbijeenkomst en vier modules onderverdeeld in zeven bijeenkomsten. De modules kunnen onafhankelijk van elkaar worden gebruikt. Als het niet mogelijk is om acht bijeenkomsten te organiseren, dan kan men een module laten vervallen. Het is wel belangrijk om per module beide bijeenkomsten uit te voeren, omdat ze zijn opgezet volgens het stramien: eerst praten over de eigen beleving en kennis en daarna pas informatie aanbieden. De kans is dan groter dat de informatie ook daadwerkelijk blijft hangen. Bij de handleiding is een dvd bijgevoegd met alle werkbladen. Bij drie bijeenkomsten (bijeenkomst 2, bijeenkomst 7 en bijeenkomst 0) worden suggesties gedaan om een video/dvd of een spel te gebruiken ter ondersteuning van de voorlichting. In de handleiding bij de desbetreffende bijeenkomsten staat informatie over de wijze van bestellen en de kosten.

Methoden

De voorlichtingsmethode is methodisch afgestemd op de doelgroep:

- de voorlichting wordt bij voorkeur gegeven in de eigen taal;
- er wordt rekening mee gehouden dat ouderen van sommige groepen weinig of geen opleiding hebben genoten en soms ook analfabeet zijn;
- de oefeningen zijn eenvoudig;
- het uitgangspunt is dat de ouderen over weinig voorkennis beschikken.

De methodiek van de voorlichtingsbijeenkomsten (alsmede de voorbereiding, de randvoorwaarden, etc. zijn uitgebreid beschreven in: Loog, A. en Overbeek, R. (2006). *Voorlichtingsprogramma. Ouder worden in Nederland in de 21ste eeuw. Voorlichtingsprogramma welzijn-wonen-zorg voor oudere migranten en vluchtelingen*. Utrecht: NIZW).

Effect/evaluatie

Door organisaties die de methode in het verleden hebben toegepast zijn interne evaluaties uitgevoerd.

<i>Type 2 Communicatie (vaardigheid Nederlandse taal)</i>

*Project Sultanes- Groningen***Doelgroep**

Allochtone vrouwen die overwegend verkeren in een sociaaleconomische achterstandspositie en een zeer geïsoleerd leven leiden.

Doelstelling

Via het inzetten van allochtone vrijwilligers allochtone vrouwen stimuleren om meer te participeren in de maatschappij.

Beschrijving

Het project Sultanes kenmerkt zich door de laagdrempeligheid en de inzet van allochtone vrouwen voor andere allochtone vrouwen. Sultanes richt zich op taalbeheersing én maatschappelijke participatie, omdat taalbeheersing een voorwaarde is voor zelfstandigheid en participatie in de samenleving.

Methoden

Deelnemende vrouwen krijgen in het project één-op-één les en zijn in groepsverband actief. Tijdens deze individuele lessen staan NT2-onderwijs en sociale redzaamheid centraal. De lessen worden gegeven door allochtone vrijwilligsters (aangestuurd door professionals) en de deelnemers leren tijdens de lessen elkaars cultuur kennen en begrijpen.

Bij de groepsbijeenkomsten komen onderwerpen uit het dagelijks leven aan bod, zoals onderwijs en gezondheid. Tijdens deze bijeenkomsten kunnen vrouwen onderling praten over de opvoeding van hun kinderen, vertrouwd raken met moeilijke Nederlandse regelgeving of meepraten over de ontwikkelingen in de wijk. Tijdens deze groepsbijeenkomsten staan de vragen en wensen van allochtone vrouwen centraal.

De Sultanes-groepen zijn onderdeel van een ketenaanpak en dienen als voorportaal voor verschillende vervolgttrajecten op het gebied van educatie, sociale activering en integratie. Daarnaast fungeren de Sultanes-groepen als vangnet voor uitvallers uit 'reguliere' trajecten. Het bevorderen van het groepsproces is van wezenlijk belang. Zo worden deelnemers en vrijwilligsters gestimuleerd een sociaal netwerk op te bouwen.

Effect/evaluatie

- Twee van de drie oorspronkelijke Sultanes-groepen hebben hun maximale aantal deelnemers van twintig bereikt en hanteren een wachtlijst of verwijzen door naar de groep die nog ruimte heeft.
- Door de groei van deelnemers zijn in 2005 twee nieuwe Sultanes-groepen opgericht. Het totaal aantal Sultanes-groepen in achterstandswijken komt hiermee op vijf.
- In 2004 zijn er 35 vrouwen ingestroomd. Eén daarvan heeft de Sultanes-groep verlaten om vervolgonderwijs op het Alfa-college te gaan volgen (in 2003 betrof de instroom 28 vrouwen).
- In januari 2005 bedroeg het totaal aantal deelnemers 52.

Project Gezond Leven en Bewegen - GGD Utrecht

Doelgroep

Allochtone vrouwen van Marokkaanse en Turkse afkomst

Doelstelling

Het verminderen van spanningsklachten bij Marokkaanse en Turkse vrouwen door voorlichting over spanningsklachten en beweging.

Beschrijving

In de wijk Kanaleneiland in Utrecht is in 1997 uit vraaggesprekken met professionals en bewoners gebleken dat spanningen en daaraan gerelateerde spanningsklachten het belangrijkste probleem vormen; in dit verband werden met name de Marokkaanse en Turkse bewoners genoemd. Hoewel in de wijk een aanbod van activiteiten is die spanningsklachten kunnen doen verminderen, bleek dat niet voldoende te zijn. Hulpverleners hebben sterk de indruk dat vrouwen die weinig contact buitenshuis hebben veel klachten ervaren, maar niet bereikt kunnen worden met het aanbod. Veel instellingen en hulpverleners in Kanaleneiland zagen dit probleem en wilden er iets aan doen. Zij zijn op initiatief van de GG&GD bij elkaar gekomen en hebben vorm gegeven aan het project 'Gezond leven en bewegen' voor Marokkaanse en Turkse vrouwen met spanningsklachten.

Methoden

Het gaat om een serie van acht bijeenkomsten van tweeënhalf uur, met anderhalf uur voorlichting over spanningsklachten en een uur bewegen.

Effect/evaluatie

Er is evaluatieonderzoek uitgevoerd door de wetenschapswinkel Biologie van de Universiteit Utrecht. 'De GG&GD wilde een beeld krijgen van het effect van deze bijeenkomsten. Hiertoe is de volgende doelstelling opgesteld: Doel van het onderzoek is om de themabijeenkomsten 'Gezond Leven en Bewegen' te evalueren. Het Wijkservicecentrum Zuidwest, de GG&GD en de Thuiszorg Stad Utrecht kunnen aan de hand van deze evaluatiegegevens dan bepalen hoe nieuwe themabijeenkomsten opgezet, begeleid of bijgesteld kunnen worden'.

Uit het onderzoek komen de volgende belangrijkste opbrengsten van de themabijeenkomsten naar voren voor Marokkaanse vrouwen met spanningsklachten en de huisartsen in de wijk:

- De vrouwen weten dat lichamelijke klachten ook door spanning kunnen ontstaan.
- De vrouwen kennen manieren om spanningsklachten te verminderen.
- Er is een vermindering / verbetering van de spanningsklachten.
- De vrouwen doen vaker mee aan activiteiten in de wijk.
- De vrouwen ervaren steun van de andere deelnemers.
- Een aantal heeft vriendinnen gemaakt.
- Een aantal vrouwen is niet meer bang dood te gaan.

De volgende punten zijn het meest belangrijk om te handhaven of te verbeteren om de doelstellingen van de bijeenkomsten beter te bereiken.

- Handhaven van de doelgroep, maar ook jonge vrouwen en vrouwen die al actief zijn laten deelnemen.

- In de folder meer informatie zetten over de fysiogym, zodat misvattingen kunnen worden voorkomen.
- Intakegesprekken door de voorlichtsters laten voeren, zodat de vrouwen vertrouwd raken met de voorlichtsters.
- In plaats van acht bijeenkomsten tien bijeenkomsten organiseren.
- Benadrukken dat iedereen op tijd moet komen (voorlichtsters, deelnemers en de gastsprekers).
- Taal afstemmen op de deelnemers.
- Een bijeenkomst naar het buurthuis gaan.
- De vrouwen de laatste bijeenkomst de mogelijkheid geven zich op te geven voor activiteiten in de wijk.
- De laatste bijeenkomst bespreken wat elke vrouw gaat doen om haar situatie te verbeteren.
- Een vervolgcursus geven en alle vorige deelnemers daarvoor een uitnodiging sturen.

De cursus blijkt op vele punten te voldoen aan de doelstelling. Slecht op een aantal punten zou de cursus moeten worden aangepast. Het enthousiasme waarmee de vrouwen over de bijeenkomsten praatten zegt veel over de opzet van de cursus. De vrouwen gaan met veel plezier naar de cursus en zeggen veel te hebben geleerd. Het is dan ook belangrijk dit initiatief door te zetten en eventueel uit te breiden.

Type 4 Netwerk (in de buurt/ leefomgeving)

Project Bezoekvrouwen bij Travers, Zwolle

Doelgroep

Allochtone vrouwen

Doelstelling

Het via het wijkgericht inzetten van 'bezoekvrouwen' (paraprofessionals) activeren van allochtone vrouwen

Beschrijving

Het bezoekvrouwenproject is in 1993 opgestart als pilot in het kader van het Grotestedenbeleid naar het voorbeeld van het bezoekvrouwenproject in Zaanstad. Aanleiding was de signalering door de Zwolse wethouder dat maar weinig allochtone vrouwen gebruik maakten van de bestaande instellingen en voorzieningen. Welzijnsorganisatie TRAVERS (voorheen Stad & Welzijn) kreeg de opdracht van de gemeente Zwolle om te onderzoeken welke belemmeringen en knelpunten allochtone vrouwen ondervonden bij hun proces van inburgering in de Zwolse samenleving. TRAVERS verrichtte een analyse naar de populatie waar de meeste allochtone vrouwen uit afkomstig waren en besloot vervolgens een Antilliaanse en Turkse Bezoekvrouw aan te stellen. Deze werden geworven via zelforganisaties en sleutelfiguren.

Methoden

Bezoekvrouwen zijn intermediairs tussen geïsoleerde allochtone vrouwen en de Nederlandse samenleving. Zij stimuleren vrouwen om zelfstandig en zelfredzaam te zijn en instellingen om hun aanbod toe te snijden op de behoefte van de vrouwen zelf. Zij leggen contacten met hun land- of taalgenoten, gaan bij hen op bezoek en bouwen een vertrouwensrelatie op. Ze spreken de taal van de vrouwen en kennen de cultuur en de gewoontes. Bezoekvrouwen zijn geen hulpverleners

en ook geen tolken, maar kunnen wel de communicatie op gang brengen. Doel van de inzet van bezoekvrouwen is het doorbreken van het isolement van allochtone vrouwen van onder andere Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Arabische afkomst door hen wegwijs te maken in de Nederlandse samenleving. Zij verwijzen onder meer door naar reguliere instellingen, organiseren voorlichtingsbijeenkomsten, begeleiden sportactiviteiten, budgetteren, organiseren cursussen en ze werven vrouwen voor arbeidstoeleidendende projecten. Bezoekvrouwen worden ingeschakeld door een variëteit aan instellingen en organisaties als de politie, Sociale Raadsliden, Woningbouwcorporaties, RIAGG, maatschappelijk werk, huisartsen, Bureau Nieuwkomers, Sociale Zaken, Jeugdgezondheidszorg etc. Gesubsidieerde instellingen kunnen gratis gebruik maken van de inzet van bezoekvrouwen.

Effect/evaluatie

- ‘De bezoekvrouwen hebben als rolmodel bij veel vrouwen een emancipatieproces in gang gezet;
- De bezoekvrouwen bereiken enorm veel vrouwen (in de afgelopen 13 jaar zo’n 1200);
- Door de bezoekvrouwen zijn veel activiteiten van start gegaan zoals: taal oefenwerkplaatsen, fietscursussen, vrouwencafé, ontmoeting- en voorlichtingsbijeenkomsten, assertiviteitstrainingen en gezondheidscursussen;
- Door de bezoekvrouwen vinden vrouwen uiteindelijk zelfstandig hun weg in scholing, werk en samenleving;
- Bezoekvrouw is een reguliere functie geworden;
- Stichting TRAVERS ontving in 2005 een Appeltje van Oranje, de jaarlijkse prijs van het Oranje Fonds. Het Oranje Fonds reikt deze prijs uit aan initiatieven op het terrein van maatschappelijk welzijn en sociale cohesie;
- Het Oranje Fonds wil breed navolging geven aan dit initiatief en stelt daarom voor 2006 een extra budget beschikbaar. Hiermee kan Stichting TRAVERS andere organisaties helpen vergelijkbare projecten op te starten’;
- ‘Allochtone vrouwen in Zwolle en Kampen zijn in toenemende mate zelfredzaam en maken veel meer dan voorheen gebruik van algemene voorzieningen. Ze zijn taalvaardiger, stromen veelal door naar scholing of werk, gaan beter om met hun inkomen en zijn gezonder. De communicatie tussen professionals van instellingen en allochtone vrouwen is verbeterd. De bezoekvrouwen zelf krijgen erkenning en waardering van de doelgroep; een aantal heeft inmiddels op kosten van TRAVERS een opleiding (MBO-SD) gevolgd’.

<i>Type 5 Competenties/zelfvertrouwen/empowerment (2 projecten)</i>

Project Themis - Leiden

Doelgroep

Laag- of niet opgeleide vrouwen van allochtone herkomst

Doelstelling

Het versterken van de positie van laag- of niet opgeleide vrouwen van allochtone herkomst door het versterken van sociale competenties.

Beschrijving

Themis is een project in Leiden om de maatschappelijke positie van laag of niet-opgeleide vrouwen van allochtone herkomst te versterken. De vrouwen volgen een alternatief traject voor inburgering, waarbij de versterking van sociale

competenties centraal staat. Door het ontwikkelen van participatieve methoden worden de vrouwen op een effectieve manier bereikt en gemobiliseerd.

Methoden

Nederlandse taal en cultuur maken op geïntegreerde wijze deel uit van de Themismethode. De methode maakt gebruik van verschillende creatieve werkvormen, discussies, rollenspellen, drama en ontspanningsoefeningen. Centraal staat de belevingswereld van de deelnemers, met daaraan gekoppeld hun behoeften en mogelijkheden. Het cursusaanbod wordt daarop afgestemd en kent een zeer open, flexibel en participatief karakter, gericht op bewustwording, kennisverwerving en empowerment.

De zogenaamde Themisboom vormt een centraal analyse- en zelfevaluatie-instrument voor de deelnemers. Speciaal ontwikkelde prenten worden voor de deelnemers herkenbare situaties uitgebeeld. Zo stellen zij telkens opnieuw een thema vast dat past bij hun behoeften en ontwikkeling. Deze thema's worden in samenhang met taal gepresenteerd.

Om de taalvaardigheid te onderhouden en te verdiepen, kent Themis het Maatjesproject. Deelnemers worden gekoppeld aan Nederlandse vrijwilligsters, om hen kennis te laten maken met Nederlanders en hun gewoonten. De taalvaardigheid wordt zo geactiveerd en onderhouden. Daarnaast hebben de deelnemers een begeleidster die de moedertaal van de cursist spreekt.

Effect/evaluatie

- De vastgestelde clusterdoelstellingen zijn gehaald.
- De deelnemers hebben zelf een groepsreglement samengesteld.
- De deelnemers zijn meer dan voorheen zelfredzaam in de samenleving (nemen deel aan koffieochtenden in een buurthuis, bezoeken de huisarts zonder een kind als tolk mee te nemen, kopen zelf kaartjes voor het openbaar vervoer).
- Het omgaan met conflicten thuis gaat de deelnemers beter af.
- Een klein aantal deelnemers heeft een eenvoudige werkkring gevonden.
- Een aantal deelnemers volgt nu ook andere cursussen.
- Er heeft een koppeling aan Nederlandse vrijwilligers plaatsgevonden.

Leerervaringen

- Participatieve methodiek werkt indien aangepast aan niveau en mogelijkheden van de doelgroep.
- Vrouwen met te grote psychische problemen kunnen niet deelnemen.
- Koppeling aan het project Maatjes heeft een positieve uitwerking op de taalvaardigheid.
- Veiligheid, aandacht en gezelligheid zijn cruciale elementen voor deze doelgroep.

Interne evaluatie:

Themis - een alternatief traject voor inburgering interne eindevaluatie methodiek (2006)

Externe evaluatie: Universiteit Utrecht

Dijken, D. van, S. Greefhorst, J. Rijnbende, T. Kraemer & M. de Haan (red.) (2006). Een alternatief traject voor inburgering. Een evaluatie van Themis. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Doelgroep

Vrouwen van verschillende culturen.

Doelstelling

Het doel van het vrouwenhuis moet zijn een veilige ontmoetingsplek voor alle vrouwen in zelfbeheer. De vrouwen moeten uiteindelijk hun eigen ontmoetingsplek organiseren. De verschillende culturen staan centraal. In een stad met 160 culturen is dit van groot belang, zo kunnen zij elkaars cultuur, gewoonten en verschillen leren kennen. De activiteiten die worden georganiseerd zijn in eerste instantie gericht op de ontwikkeling van zelfvertrouwen, meer zelfstandigheid, zich beter kunnen gaan bewegen in de Nederlandse samenleving. Het vrouwenhuis is als het ware de eerste drempel die de vrouwen nemen op weg naar zelfstandigheid, zelfvertrouwen en uiteindelijk een gezonde integratie, waarbij zij hun eigen waarden kunnen behouden, maar wel kunnen komen tot gezamenlijke normen.

Beschrijving

De vier multiculturele vrouwenhuizen in diverse deelgemeenten in Rotterdam hebben als doel participatie, emancipatie en integratie te bevorderen. Het is van belang dat het proces niet naar binnen en naar de eigen cultuur is gericht maar naar buiten, de samenleving en andere culturen. De stichting Cleo-Patria geeft vrouwen de kans hun kwaliteiten in te zetten, waardoor zij een gewaardeerde plek in onze samenleving kunnen innemen. Ook Antilliaanse vrouwen maken gebruik van het aanbod van de stichting.

De vrouwen die het vrouwenhuis bezoeken hebben geen of nauwelijks een opleiding. Zij zijn al jaren in Nederland, maar kennen de Nederlandse samenleving niet genoeg. Voordat het vrouwenhuis in hun buurt werd gevestigd, kwamen de vrouwen nauwelijks de deur uit.

Het vrouwenhuis is een veilige ontmoetingsplek voor alle vrouwen uit verschillende culturen. Zij leren elkaars cultuur, gewoonten en verschillen kennen. De georganiseerde activiteiten zijn gericht op de ontwikkeling van het zelfvertrouwen, meer zelfstandigheid en zich beter bewegen in de Nederlandse samenleving. Het vrouwenhuis is een laagdrempelige voorziening. De vrouwen organiseren zelf de activiteiten.

Inmiddels is een nieuwe stichting opgericht: Stichting Kwaliteiten & Werk. Hier schrijven alle vrouwen zich in om hun plek in de samenleving te onderzoeken door vrijwilligerswerk te doen. Alle vrijwilligers volgen cursussen en trainingen op maat en waar mogelijk zullen de activiteiten worden gecommercialiseerd, zodat ook een inkomen verkregen kan worden.

Methoden

In de vrouwenhuizen wordt Nederlandse les georganiseerd, alsmede conversatieles. In het algemeen zijn de vrouwenhuizen beschikbaar voor de activiteiten die vrouwen zelf willen organiseren, zoals ontmoeting, cursus, spreekuur, etc.

Effect/evaluatie

- Wekelijks bezoeken ruim 100 vrouwen het Vrouwenhuis Cleo-Patria Tarwewijk.
- 50 vrouwen volgen Nederlandse lessen, 30 vrouwen volgen conversatielessen. 20 vrouwen uit verschillende culturen praten wekelijks met elkaar over onderwerpen als opvoeding.

- Inmiddels hebben twee vrouwen uit de doelgroep een reguliere baan binnen het vrouwenhuis in Tarwewijk.
- Een aantal vrouwen zitten in het bestuur in het kader van de bestuursparticipatie.
- De vrouwen hebben een actieve rol gespeeld op de emancipatieconferentie van de GGD.
- Wekelijks bezoeken ruim 50 vrouwen uit 7 verschillende culturen Studio De Peperklip.
- 25 Turkse, Somalische en Marokkaanse vrouwen volgen hier vanaf september 2004 Nederlandse lessen.
- De vrouwen hebben een project ontwikkeld om de kinderen, die na schooltijd niet naar huis kunnen, op te vangen.
- 1 vrouw heeft een baan in de studio gekregen.
- 1 vrouw houdt driemaal in de week spreekuur voor allerlei vragen.
- 1 vrouw is door de politie uitgekozen tot bewoner van het jaar.
- 10 vrouwen volgen diverse cursussen op het gebied van open communicatie en omgaan met verschillende groepen.
- De Stichting Kwaliteiten & Werk heeft inmiddels 35 vrouwen ingeschreven.
- 20 vrouwen zijn inmiddels aan het werk.
- 8 vrouwen gaan een opleiding doen in 'Helpende Welzijn' en de Horeca.
- 4 vrouwen gaan een cursus gastvrouw doen.
- 15 vrouwen gaan de cursus vrijwilligerswerk doen.
- Inmiddels is een stedelijk netwerk ontstaan van vrouwen uit minstens 15 culturen die in de vrouwenhuizen actief zijn. Zij hebben maandelijks een workshop over een zelf gekozen onderwerp.

Type 6 Indirect: aanpassingen gemeentelijk apparaat/structuren/organisatie

Instrument Beleidsontwikkeling inburgering Allochtone vrouwen

Doelgroep

Gemeenten.

Doelstelling

Gemeenten ondersteunen bij het ontwikkelen van een integrale visie voor inburgering en participatie van allochtone vrouwen.

Beschrijving

De Frontoffice Inburgering heeft voor gemeenten een instrument ontwikkeld: de 'Routeplanner inburgering en participatie allochtone vrouwen'. Met dit instrument kan een gemeente tot een integrale visie en beleid voor inburgering en participatie van allochtone vrouwen komen. Het ontwikkelen hiervan is een onmisbare stap in het implementatieproces van de Wet inburgering. Een visie en het beleid zijn richtinggevend voor de aanpak binnen een gemeente.

Methoden

Dit instrument leidt gemeenten aan de hand van de fases 'Oriënteren' en 'Bepalen', naar het eindresultaat: een integrale visie en beleid voor inburgering en participatie van allochtone vrouwen. Het instrument is zo opgezet dat gemeenten zelf kunnen bepalen welke activiteiten zij uitvoeren en in welke volgorde. Ook kunnen zij aan de hand van dit instrument overwegen op welk moment andere belangrijke actoren bij dit proces betrokken kunnen worden. Binnen dit instrument is er aandacht voor de inhoud en het proces. Het instrument geeft inhoudelijke suggesties. Daarnaast presenteert de Routeplanner een

werkwijze waaruit blijkt hoe de verschillende stappen kunnen worden doorlopen. Als ondersteuning bij de uitvoering zijn verschillende handigheden ontwikkeld. Deze handigheden zijn instrumenten die gemeenten ook los van dit document kunnen gebruiken.

Fase 1 Oriënteren

Tijdens deze fase oriënteren gemeenten zich op het maatschappelijk vraagstuk ten aanzien van inburgering en participatie. Deze oriëntatie is nodig om op een gedegen manier een integrale visie en beleid te bepalen. Het inzicht in de landelijke en de lokale situatie vergroot de kans dat het beleid daadwerkelijk een bijdrage levert aan het oplossen van het maatschappelijk vraagstuk. De Wet inburgering is het uitgangspunt in deze fase.

Fase 2a Bepalen visie

Tijdens deze fase ontwikkelen gemeenten een visie ten aanzien van de inburgering en participatie van allochtone vrouwen. De Wet inburgering vormt het uitgangspunt voor de visie. Een dergelijke visie is nodig, omdat het richting en invulling geeft aan de wijze waarop dit maatschappelijke vraagstuk kan worden aangepakt en opgelost.

Fase 2b Bepalen beleidsdoelen

Tijdens de vorige fase is een visie geformuleerd. Vervolgens dienen gemeenten aan te geven wat zij werkelijk willen bereiken ten aanzien van inburgering en participatie van allochtone vrouwen. Hiervoor formuleert een gemeente beleidsdoelen.

Fase 2c Bepalen implementatieagenda

De volgende stap is het bepalen van de implementatieagenda. De agenda omvat de vraagstukken waarvoor een gemeente binnen gestelde termijnen oplossingen dient te bedenken. Vervolgens kunnen gemeenten de oplossingen implementeren.

Effect/evaluatie

Geen informatie

<i>Type 7 Indirect: diversiteitsbeleid bij instellingen</i>

Cultuurtolken Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Delfshaven Rotterdam

Doelgroep

Oudere migranten in Delfshaven, Rotterdam'

Doelstelling

Hulp en dienstverlening van de ouderenadviseurs geschikt maken voor allochtone ouderen door de inzet van cultuurtolken (paraprofessionals die brugfunctie vervullen tussen doelgroep en instelling/professional)

Beschrijving

De functie van cultuurtolk is in het leven geroepen in 2000, de eerste cultuurtolk werd aangesteld in 2001. Het cliëntenbestand van het ouderenwerk van de SMDD bestond voornamelijk uit autochtone ouderen terwijl veertig procent van de 65-plussers in deelgemeente Delfshaven in Rotterdam van niet-Nederlandse afkomst is. Met deze constatering en met het besef dat het percentage allochtone

ouderen stijgende is, werd in 1999 gestart met het Programma Oudere Migranten (POM).

Het doel van POM was om de hulp- en dienstverlening van de ouderenadviseurs ook geschikt te maken voor allochtone ouderen. Ouderenadviseurs zouden oudere migranten net zo goed moeten kunnen helpen als ze de Nederlandse ouderen kunnen helpen. Naast dit doel werden twee verwante doelen vastgesteld, namelijk: het ouderenwerk moet meetbaar en aantoonbaar álle ouderen binnen het werkgebied van de SMDD bereiken en het in het openbaar staan voor de keuze voor een eerlijke verdeling van de tijd van de ouderenadviseurs over álle bevolkingsgroepen.

Methoden

Om de gestelde doelen te bereiken werd een driestappenplan ontwikkeld: een rationeel-economische, een persoonsgerichte en een maatschappijkritische stap. In de eerste stap werd elk kwartaal gekeken in hoeverre het cliëntenbestand per wijkpost overeenkwam met de opbouw van de oudere bevolking. Vaak werden samen met zelforganisaties zoals Abu Rakrak (Marokkaans), stichting Ayasofya (Turks) en Avanço (Kaaipverdiaans) en via adressenlijsten van 65-jarigen en mond-tot-mondreclame cliënten bereikt. In de persoonsgerichte stap werd duidelijk dat de taalbarrière vaak een probleem vormde. Dit werd opgelost door drie cultuurtolken aan te nemen voor de drie grootste niet-Nederlands sprekende bevolkingsgroepen: Turkse, Marokkaanse en Kaaipverdiaanse ouderen. Oudere migranten bleken niet met wezenlijk andere vragen te zitten dan Nederlandse ouderen. Wel bleken oudere migranten zich vaak niet of slecht gehoord te voelen en significant vaker vragen over financieel administratieve zaken te stellen. In de maatschappijkritische stap werd vervolgens veel actie gevoerd in de plaatselijke politiek om middelen te verwerven voor de cultuurtolken én om de eerlijke verdeling van de tijd van de ouderenadviseurs gelegitimeerd te krijgen. Zo stond het ouderenwerk van de SMDD mét cliënten op de brug in Delfshaven om publiciteit te krijgen en het thema op de stedelijke agenda te krijgen.

De SMDD heeft veel tijd en energie gestoken in het bekendmaken van het ouderenwerk bij oudere migranten. Spreekuren zijn er niet meer alleen op wijkposten, maar ook bij migrantenorganisaties. Allochtone ouderen die 65 jaar worden, krijgen een brief en als ze dat willen ook een huisbezoek. Er wordt frequent gesproken met sleutelfiguren binnen migrantenorganisaties.

Effect/evaluatie

In 2003 voerde het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek in het kader van de Minderhedenmonitor Rotterdam en onderzoek uit naar de aansluiting tussen vraag en aanbod van voorzieningen voor allochtone ouderen in de stad (Distelbrink & Geense, 2003). Hieruit kwam POM naar voren als een veelbelovend programma voor oudere migranten. Ook vond een evaluatie plaats vanuit de subsidiegever, de deelgemeente Delfshaven. Op basis van deze evaluatie werd besloten het programma structureel te subsidiëren. De stedelijke dienst SoZaWe heeft de SMDD inmiddels gevraagd om het programma oudere migranten over te dragen aan het ouderenwerk in drie andere deelgemeenten in Rotterdam. Dit komt omdat het programma succesvol is: het cliëntenbestand van ouderenwerk SMDD vormt nu een afspiegeling van de oudere bevolking in Delfshaven. Ongeveer de helft van de oudere migranten neemt inmiddels zelf het initiatief tot contact met het ouderenwerk Delfshaven. Volgens de SMDD is een belangrijke succesfactor van POM de combinatie van rationeel-economisch, persoonsgericht én maatschappijkritisch handelen en dat POM, met inzet van cultuurtolken, mede is gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek.

Bijlage

Uitgebreide beschrijving van het project Themis

Doelgroep

Laag- of niet opgeleide vrouwen van allochtone herkomst, zowel jongere als oudere vrouwen. In alle gevallen wordt de belevingswereld van de deelnemers tot uitgangspunt genomen. Bij oudere vrouwen kan dat ondermeer betekenen dat specifieke gezondheidskwesties aan de orde komen, evenals veranderende rollen binnen de familie (zoals schoon- en grootmoeder worden). Ten aanzien van het (groot-) moederschap kan specifieke opvoedingsondersteuning geboden worden.

Doelstelling

Het versterken van de positie van laag- of niet opgeleide vrouwen van allochtone herkomst door het versterken van sociale competenties.

Veel oudkomers vinden onvoldoende aansluiting bij het huidige aanbod van inburgeringscursussen, ondermeer door de frequentie, de moeilijkheidsgraad en door de locatie. Deze groep bestaat veelal uit laag- of niet geschoolde immigranten, meestal vrouwen, die vaak al jaren zonder noemenswaardige contacten met autochtonen en zonder zelfvertrouwen voortleven binnen de Nederlandse samenleving. Themis beoogt deze doelgroep effectief en efficiënt te scholen.

Het gaat daarbij om de volgende oplopende competenties:

- Buren kennen en gedag zeggen;
- Gewone eenvoudige contacten in de winkel en bij de bus;
- Routinecontacten bij school, speeltuin, peuterspeelzaal, consultatiebureau, bibliotheek, zwembad;
- Sociale contacten maken en onderhouden met school;
- Sociale contacten maken en onderhouden met medebuurtbewoners.
- Deelname aan informele netwerken: oppas, burenzorg, verjaardagen, straatfeest;
- Actieve deelname aan gemeenschapsgroepen: straatfeest helpen organiseren, collecteren, overblijfmoeder op school.

Door de versterking van deze competenties neemt naast het zelfvertrouwen ook de zelfredzaamheid en daarmee de maatschappelijke participatie van de deelnemers toe.

Beschrijving

Themis is een project dat tussen 2002 en 2006 als pilot is uitgevoerd in Leiden, om de maatschappelijke positie van laag of niet-opgeleide vrouwen van allochtone herkomst te versterken. De vrouwen volgen een alternatief traject voor inburgering, waarbij de versterking van sociale competenties centraal staat. Door het ontwikkelen van participatieve methoden worden de vrouwen op een effectieve manier bereikt en gemobiliseerd.

Methoden

Nederlandse taal en cultuur maken op geïntegreerde wijze deel uit van de Themismethode. De methode maakt gebruik van verschillende creatieve werkvormen, discussies, rollenspellen, drama en ontspanningsoefeningen. Centraal staat de belevingswereld van de deelnemers, met daaraan gekoppeld hun behoeften en mogelijkheden. Het cursusaanbod wordt daarop afgestemd en kent een zeer open, flexibel en participatief karakter, gericht op bewustwording, kennisverwerving en empowerment.

De zogenaamde Themisboom vormt een centraal analyse- en zelfevaluatie-instrument voor de deelnemers. Speciaal ontwikkelde prenten worden voor de deelnemers herkenbare situaties uitgebeeld. Zo stellen zij telkens opnieuw een thema vast dat past bij hun behoeften en ontwikkeling. Deze thema's worden in samenhang met taal gepresenteerd.

Om de taalvaardigheid te onderhouden en te verdiepen, kent Themis het Maatjesproject. Deelnemers worden gekoppeld aan Nederlandse vrijwilligsters, om hen kennis te laten maken met Nederlanders en hun gewoonten. De taalvaardigheid wordt zo geactiveerd en onderhouden. Daarnaast hebben de deelnemers een begeleidster die de moedertaal van de cursist spreekt.

Themis gaat ervan uit dat eerst het zelfvertrouwen en het zelfbeeld in positieve zin versterkt moeten worden. Daartoe worden specifieke participatieve methoden ingezet die allereerst het veiligheidsgevoel van de deelnemers versterken. Daarmee wordt vervolgens de empowerment van de deelnemers bevorderd, i.c. het vermogen om zelf beslissingen te nemen en het eigen leven zelf ter hand te nemen, met de daarbij behorende handelingsvaardigheden (cognitief en affectief). Het opzetten of versterken van eigen netwerken vormt daarbij uiteindelijk een belangrijk doel. Daarom is Themis uiterst sensitief voor de specifieke culturele en sociale 'habitus' van de deelnemers en sluit derhalve aan bij de eigen belevingswereld en neemt die tot uitgangspunt. Immers, zonder die sociaal-culturele sensitiviteit ontstaat niet het veiligheidsgevoel dat een voorwaarde is om tot empowerment te komen.

Methodiek

De methodiek is beschreven en overdraagbaar. Telkens dient daarbij rekening gehouden te worden met zowel specifieke kenmerken van de doelgroep, als met de locaties. De benodigde materialen zijn beschikbaar, samen met de daarbij behorende handelingen. Materialen worden overigens aangepast aan de kenmerken van elke doelgroep.

Effect/evaluatie

Op basis van de portfolio methode is vastgesteld dat na ongeveer 300 contacturen het taalniveau (en de daarbij behorende handelingsvaardigheden) bij de meeste deelnemers zijn opgelopen van niveau A0 naar ongeveer A2. Daarmee is Themis niet alleen effectief, maar bovendien efficiënt: ruim binnen de daartoe beschikbare tijd verwerven de deelnemers zich het wettelijk vastgestelde A2-niveau voor inburgering. Dat betekent dat zij het niveau hebben bereikt om in ongecompliceerde en overzichtelijke situaties buitenshuis, redelijk zelfredzaam te zijn binnen de Nederlandse samenleving.

- De vastgestelde clusterdoelstellingen zijn gehaald.
- De deelnemers hebben zelf een groepsreglement samengesteld.
- De deelnemers zijn meer dan voorheen zelfredzaam in de samenleving (zelforganisatie van activiteiten als zwemochtend, deelname aan koffieochtenden in een buurthuis, bezoek aan de huisarts zonder een kind als tolk mee te nemen, zelf kaartjes kopen voor het openbaar vervoer).

- Het zelfvertrouwen is toegenomen en omgaan met conflicten thuis gaat de deelnemers beter af.
- Een klein aantal deelnemers heeft een eenvoudige werkkring gevonden.
- Een aantal deelnemers volgt nu ook andere cursussen.
- Er heeft een koppeling aan Nederlandse vrijwilligers plaatsgevonden.

Leerervaringen

- Participatieve methodiek werkt indien aangepast aan niveau en mogelijkheden van de doelgroep.
- Vrouwen met te grote psychische problemen kunnen niet deelnemen.
- Koppeling aan het project Maatjes heeft een positieve uitwerking op de taalvaardigheid.
- Veiligheid, aandacht en gezelligheid zijn cruciale elementen voor deze doelgroep.

Interne en externe evaluatie:

Themis is zowel in- als extern geëvalueerd: 'Themis - een alternatief traject voor inburgering: interne eindevaluatie methodiek' (2006), en 'Een alternatief traject voor inburgering: een evaluatie van Themis', Faculteit Sociale Wetenschappen Universiteit Utrecht (2007, onder redactie van dr. Mariëtte de Haan).

Het onafhankelijke evaluatieonderzoek door de Universiteit Utrecht, uitgevoerd in 2005/6 en gepubliceerd in 2007, toont aan dat Themis, vanwege de speciale aanpak, in belangrijkere mate bijdraagt aan de inburgering van niet-westerse immigranten, dan veel cursussen waarbij taalverwerving voorop staat. Uniek aan de Themisaanpak is dat het bevorderen van zelfredzaamheid wordt ingevuld via een participatieve werkmethode, waarbij de cursisten actief werken aan reflectie op de eigen situatie en de bevordering van maatschappelijke participatie.

De resultaten van de Utrechtse evaluatie laten zien dat er vorderingen zijn gemaakt op het gebied van taalvaardigheid, de kennis van de Nederlandse samenleving en het ontwikkelen van een positievere houding ten aanzien van en het zelfstandig participeren in de Nederlandse samenleving. Ook hebben de cursisten een positievere houding ontwikkeld ten aanzien van het aangaan van contact met Nederlanders en hebben zij hun netwerk uitgebreid binnen de eigen gemeenschap. De cursisten ervaren minder sociaal isolement, zijn zich meer bewust geworden van hun eigen identiteit en sociale positie en zij kunnen die ook beter formuleren.

Deze factoren samen vormen onderdeel van een veranderingsproces dat uiteindelijk tot een meer structurele toename van zelfredzaamheid en maatschappelijk participatie kan leiden, dan bij cursussen waar er alleen aandacht wordt besteed aan taalvaardigheid. Voorts is in vergelijking met andere inburgeringscursussen de uitval bij Themis erg klein. Dit is te verklaren vanuit de betrokkenheid van de medewerkers en de participatieve manier van lesgeven. Hierdoor hebben de cursisten minder het gevoel dat hen iets van bovenaf wordt opgelegd, maar dat zij zelf veel invloed uit kunnen oefenen op de inhoud en het verloop van de cursus.

Wat betreft de taalvaardigheid van de cursisten wordt geconcludeerd dat de resultaten van deze externe evaluatie in grote lijnen overeenkomen met de resultaten van het interne onderzoek van Themis uit februari 2006: het merendeel van de cursisten heeft na afloop van de cursus het wettelijk minimaal vereiste niveau A2 van taalvaardigheid bereikt.

Publicaties externe evaluatie:

J. Rijnbende (2006). Het sociale leven van Turkse vrouwen. Empowerment als adequate oplossing voor sociaal isolement. Master thesis Universiteit Utrecht.

S. Greefhorst (2006). Inburgering en autonomie van Turkse 'oudkomersvrouwen'. Onderzoek naar de haalbaarheid van autonomie van Turkse deelnemers door middel van inburgering. Master thesis Universiteit Utrecht.

Het gehele Themisrapport van de Universiteit Utrecht is op te vragen via themis@themis-inburgering.nl.

Kosten/effectiviteit

De aan Themis verbonden kosten zijn marktconform. Gegeven de evaluatieresultaten, is de relatie kosten / effectiviteit positief.

Samenwerking

In Leiden: met de GGD en Leidse Welzijns Organisatie. Themis heeft zich inmiddels het Keurmerk Inburgering verworven. Tezamen met Via-iro (counseling- en reïntegratiebedrijf, dat zorg draagt voor de externe activiteiten van de deelnemers) heeft Themis onlangs een aanbesteding in Maastricht gewonnen. Die samenwerking kan zich uitstrekken naar andere gemeenten. Bij uitvoering in andere gemeenten zal nadrukkelijk ook samenwerking gezocht worden met lokale/regionale instellingen (bijvoorbeeld vrijwilligers-, welzijns-, en/of onderwijsinstellingen). Die samenwerking is van belang, vanwege de specifieke kennis, ervaring en faciliteiten die via die instellingen beschikbaar komen, waarmee de effectiviteit wordt verhoogd.

Contactgegevens

Contactgegevens: dr. Rogier van 't Rood / projectleider Themis¹:
themis@themis-inburgering.nl.

Voor nadere vragen kunt u zich ook telefonisch tot hem wenden:
043.408 5671, of 06.28578011.

Zie ook de Themis-website: www.themis-inburgering.nl

¹ Themis is een project van Vantrood Educational Services: www.vantrood.nl.

Colofon

opdrachtgever	Nicis Institute
auteurs	Dr. M. Distelbrink Drs. M. de Gruijter Dr. T. Pels
uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht telefoon 030-2300799 telefax 030-2300683 e-mail secr@verwey-jonker.nl website www.verwey-jonker.nl

De publicatie

De publicatie kan gedownload worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-238-0

D5623634.MD/MB; 010807

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2007

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.